

KAUNO IR VERKIŲ MŪŠIAI (1658 M. RUGSĖJO- SPALIO MĖN.). PIRMIEJI SUSIDŪRIMAI ATSINAUJINUSIAME ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS IR RUSIJOS KARE

Dr. Krzysztof Kossarzecki
Varšuvos universiteto Istorijos katedra

DOI: <https://doi.org/10.47459/ka.2024.39.1>

Anotacija: Straipsnyje aptariami 1658 m. įvykiai, susiję su Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos santykiais, kurie tų metų rudenį lėmė karo tarp šių valstybių atsinaujinimą. Šias valstybes vienijo 1656 m. Nemėžyje sudaryta sutartis, skirta bendrai kovoti su Švedija, tačiau visa kita jas skyrė. Pirmojoje teksto dalyje trumpai analizuojamos didėjančio jų interesų susipriešinimo priežastys, dėl kurių netgi buvo imtasi karinių veiksmų. Kitose dalyse aptariami Kauno (rugsėjo 9 d.) ir Verkių (spalio 21 d.) mūšiai, aprašomas šių mūšių fonas, t. y. lygiagrečiai vykstančios Abiejų Tautų Respublikos ir Maskvos diplomatų derybos, Rusijos planai smogti Abiejų Tautų Respublikai, situacijos Ukrainoje raida, Lietuvos kariuomenės sutelkimas aplink Vilnių ir auganti ginkluota tarpusavio santykių įtampa. Taip pat analizuojami caro Aleksejaus dvarui Maskvoje siųsti rusų kariuomenei vadovavusio kunigaikščio Jurijaus Dolgorukio (rus. Юрий Долгорукий) pranešimai, ypač susiję su Verkių mūšiu.

Pagrindiniai žodžiai: Lietuvos Didžioji Kuni-
gaikštystė, Rusijos, 1654–1667 m. karas, 1656 m.
Nemėžio sutartis, 1658 m. Kauno mūšis, 1658 m.
Verkių mūšis, Lietuvos kariuomenė, Vincentas
Korvinas Gosievskis, Jurijus Dolgorukis.

ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS IR RUSIJOS SANTYKIAI 1655 M.–1658 M. PRADŽIOJE

1658 m. rudenį atnaujintas Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos karas buvo prieš dvejus metus Nemėžyje¹ tarp šių abiejų valstybių sudarytos sutarties žlugimo padariny. Ši sutartis buvo sudaryta siekiant bendrai kovoti su Švedija. Būdamą labai sunkioje padėtyje, Abiejų Tautų Respublika buvo priversta sutikti su griežtomis Maskvos sąlygomis. Pagal jas, Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulas turėjo būti suteiktas carui, kuris artimiausiame Seime turėjo būti išrinktas Lenkijos karaliumi ir perimti valdymą po tuo metu valdžiusio Jono Kazimiero² (*Jan Kazimierz*) mirties. Be to, Lenkijos ir Lietuvos pusė turėjo sutikti, kad caras Aleksejus Michailovičius (*Алексеј I Михайлович*) valdytų kazokus ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė faktiškai buvo užkariauta caro kariuomenės, o didžioji dalis šiose žemėse likusios bajorijos priversta prisiekti ištikimybę carui kaip naujam savo valdovui. Nuo Maskvos antplūdžio liko apsaugotos tik nedidelės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalys. 1655 m. pabaigoje buvo apgintas Brestas, šiaurėje maskvenų kariams nepavyko pasiekti Žemaitijos, kurią netrukus užėmė švedai, o stulbinamų pergalių Lenkijoje pasiekiantis Švedijos karalius Karolis X Gustavas (*Karl X Gustav*) pareiškė pretenzijas į visas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes. 1655 m. pabaigoje Maskva, nors tokia pat pergalinga, bet išsekusi nuo kovų ir maro, neapsisprendė, ar pradėti naują karą, šį kartą – su švedais. Abiejų agresorių užgrobtas žemes šioje vietoje skyrė Šventosios upė. Vis dėlto Maskva nepamiršo paskutinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės fragmentų, kuriuos pagal naująją tvarką norėjo matyti pavaldžius carui. Kai 1656 m. pavasarį tarp Švedijos ir Maskvos prasidėjo karas ir Žemaitijoje kilo sukilimas prieš švedus, Kremlius tikėjosi paskatinti ten gyvenančią bajoriją prisiekti carui ir atsiduoti jo valdžiai. Šios viltys žlugo 1656 m.

¹ **Nemėžio sutartis** – Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos karinė sutartis, pasirašyta 1656 m. lapkričio 3 d. Nemėžyje, siekiant bendrai kovoti su Švedija (mokslinis redaktorius).

² Pirmą kartą rašant tiek lenkų, tiek lietuvių pavardės skliaustuose pateikiamos lenkų kalba, nes tokia forma vardai ir pavardės yra parašyti XVII a. šaltiniuose, todėl pateikiant juos originalia forma lengviau identifikuoti asmenis, ypač mažiau žinomas istorines asmenybes (mokslinis redaktorius).

rudenį. Girdėdama apie derybas Nemėžyje, bajorija aiškino caro pasiuntiniams, kad nemano, jog reikia prisiekti carui už jo karinę pagalbą, nes jis vis tiek taps Lenkijos karaliumi, o Žemaitijos link vyksta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lauko etmonas Vincentas Gosievskis (*Wincenty Gosiewski*)³.

1656 m. lapkričio 3 d. sudarytų paliaubų sąlygos suteikė Maskvai galimybę taikiai perimti ne tik Žemaitiją, bet ir visą Abiejų Tautų Respubliką, o carui netrukus užimti Lenkijos karaliaus sostą. Pagal jas, riba tarp caro kariuomenės užgrobtų, vadinamųjų užkariautųjų, žemių ir neužkariautos Žemaitijos ir toliau turėjo būti ties Šventosios, Nemuno ir Neries upėmis. Kad ir buvo sudaryta sąjunga, abiejų pusių kariams nebuvo leidžiama įžengti į sąjungininkų žemes. Netrukus po paliaubų sudarymo į Žemaitiją su savo kariuomene atvyko Gosievskis. Kartu atsivestą negausią kariuomenę jis padidino iki divizijos lygio, vadinamosios Žemaitijos divizijos, ir jos priešakyje stoji į kovą su likusia švedų kariuomene Žemaitijoje, o netrukus – ir Kurše bei Livonijoje, kur, bendradarbiaudamas su caro kariuomene, pasiekė nemažai laimėjimų⁴.

Vincentas Korvinas Gosievskis, nors savo aukštas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininko ir lauko etmono pareigas ir buvo gavęs dėl tvirtų ryšių su karaliaus dvaru, pasirodė esąs talentingas vadas. Lietuvos kariuomenėje jis tarnavo nuo pirmųjų kovos su kazokų sukilėliais metų. Per Abiejų Tautų Respublikos krizę, 1655 m. pabaigoje, jis pasirodė pritariąs sąjungai su Maskva prieš švedus, už ką buvo įkalintas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo etmono Jonušo Radvilos (*Janusz Radziwiłł*)⁵. Kalinamas Kėdainiuose, o vėliau Karaliaučiuje, jis pasinaudojo savo santykinė laisve, kad sukeltų konfliktą tarp Švedijos ir Mas-

³ Kossarzecki, K. Szlachta litewska wobec panowania szwedzkiego i moskiewskiego w okresie załamania Rzeczypospolitej przełomu 1655 i 1656 roku. *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa, 2007, s. 282–283, 299–300.

⁴ Rachuba, A. Wincenty Korwin Gosiewski. *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*, red. M. Nagielski, Warszawa, 2006, s. 142–144.

⁵ Stefana Franciszka z Prószcza Medekszy sekretarza Jana Kazimierza, sędziego ziemskiego kowieńskiego, księga pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654–1668. *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 3, wyd. W. Seredyński, Kraków, 1875, s. 13–14; Wisner, H. Rok 1655 w Litwie: pertraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 26 (1981), s. 85–86, 98.

kvos. 1656 m. birželį jam pavyko pabėgti iš Karaliaučiaus. Prie Varšuvos pasiekęs karalių Joną Kazimierą, Gosievskis buvo išsiųstas į Žemaitiją. Visą laiką jis rodė savo palankumą ryšiams su Maskva. Likus kelioms dienoms iki Prostkų mūšio (1656 m. spalio 8 d.), caro pasiuntiniui pareiškė visiškai pritariąs caro rinkimams ir davė patarimų, kaip juos surengti, kad nekiltų bajorų nepasitenkinimas⁶. Vykstant kovoms Livonijoje, jis uoliai ieškojo galimybių naudotis savo turtu okupuotose teritorijose. Taip pat elgėsi ir kiti Lietuvos didikai bei paprasti bajorai. Atsakymas visada būdavo tas pats: pirmiausia – ištikimybės priesaika carui, o paskui – jo malonės ir dosnumas. Kremliuje į Gosievskį buvo dedama daug vilčių, viliamasi, kad jo pavyzdžiu paseks ir jo vadovaujami kariai. Vis dėlto lauko etmonas tokiam žingsniui nesiryžo, nors visą laiką caro pasiuntinių akivaizdoje karštai pritarė caro išrinkimui⁷.

Nuo 1655 m. pabaigos iki 1658 m. pradžios Abiejų Tautų Respublika ir Maskva bendradarbiavo mūšio lauke prieš Švediją. Be šio bendradarbiavimo, visa kita šias šalis skyrė. Tai tapo ypač akivaizdu sparčiai gerėjant Abiejų Tautų Respublikos, kuri turėjo vis mažiau noro sutikti su sunkiomis Nemėžio sutarties sąlygomis, padėčiai. Aiškiausiai tai pademonstravo Ukrainos atvejis po etmono Bohdano Chmelnickio (*Богдан Хмельницький*) mirties. Dėl Maskvos politikos, kuria siekta apriboti kazokų laisves ir įvesti savo kontrolę, klaidų, Lenkijos diplomatija padarė įtaką etmono Ivano Vygovskio (*Іван Виговський*) politinės orientacijos pasikeitimui suartėjimo su Varšuva link⁸. Be to, tarp karaliaus ir caro kilo nesutarimų dėl politikos Lietuvos bajorijos atžvilgiu. Caras laikė ją pavaldžia sau, todėl 1658 m. pavasarį vykęs karaliaus kanceliarijos universalų išsiuntimas dėl priešseiminių seimelių sušaukimo carinės valdžios buvo

⁶ *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII века*, ред. М. С. Мейер, Москва, 2007, с. 214–216.

⁷ Kossarzecki, K. W dobie Niemieży. Szlachta litewska wobec problemu odzyskania dóbr i przysięgi na wierność carowi Aleksemu Michajłowiczowi. *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. Sławomir Górczyński i Mirosław Nagielski, Warszawa, 2014, s. 256–257.

⁸ Kroll, P. *Od Ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660*. Warszawa, 2008, s. 72–73.

vertinamas kaip Nemėžyje sudarytos sutarties pažeidimas⁹. Ypač blogai Maskva vertino tai, kad Varšuva atideda Seimo, kuriame turėjo įvykti caro, kaip būsimo Lenkijos karaliaus, rinkimai, sušaukimą. Šie veiksmai pagrįstai buvo vertinami kaip sąmoningi, siekiant neleisti Lenkijos ir Lietuvos pusei įvykdyti Nemėžyje prisiimtų įsipareigojimų.

Nematydami galimybės įgyvendinti savo planų Seime, rusai ėmėsi veiksmų, kad pasitrauktų iš sunkaus karo su Švedija, ir sutelkė dėmesį į tai, kad priverstų Abiejų Tautų Respubliką sutikti su jų sąlygomis ne tik grasindami, bet ir realiai atnaujindami karo veiksmus. Jau 1657 ir 1658 m. sandūroje jiems pavyko sustabdyti kovas Livonijoje, o birželio mėn. pradėti derybas su švedais Narvoje, kurios 1658 m. gruodį turėjo baigtis trejų metų paliaubomis¹⁰. Tai leido Kremlui pradėti rengtis karo su Abiejų Tautų Respublika, kuriame turėjo dalyvauti ir kazokai, atnaujinimui. Puolimas buvo suplanuotas dviem kryptimis: iš Vilniaus srities link Žemaitijos, siekiant ją užimti ir pasipriešinimo atveju palaužti ten veikiančias etmono Gosievskio pajėgas, ir iš Gardino srities link Karūnos žemių, tikintis neutralizuoti Lietuvos didžiojo etmono Povilo Sapiegos pajėgas.

PASIRUOŠIMAS KARUI. CARO KARIUOMENĖS SUTELKIMAS VILNIUJE

Prie Vilniaus telkiamos kariuomenės vadu buvo paskirtas iš Didžiojo Naugarduko kilęs vaivada kunigaikštis Jurijus Aleksejevičius Dolgorukis, įgijęs didelę karinę patirtį nuo 1654 m. vykusiuose mūšiuose su Abiejų Tautų Respublikos kariuomene, o vėliau Livonijoje prieš švedus. Vasario pabaigoje kartu su vaivada Osipu Sukinu išvyko į Minską, o gegužę at-

⁹ Jan Kazimierz do N. N., *Boguszewo 20 V 1658*. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (toliau – BCzart.) 400, s. 245–246; Walewski, A. *Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kazimierza (1655–1660)*. Kraków, 1872, t. 2, Nr. XXXIV, s. XLIX.

¹⁰ *Акты Московского Государства изданные Императорскою Академиею наук*, СПб 1894 (toliau – АМГ), т. 2, нр. 1021–1023, с. 604–607; Флоря, Б. Н. Русско-шведские мирные переговоры в Валесаре (1658) и Речь Посполитая. *Славяноведение*, 2005, нр. 2, с. 43–45.

vyko į Vilnių¹¹. Nuo 1658 metų sausio rusai pradėjo pildyti Baltarusijoje ir Lietuvoje turimas savo įgulas iki tol su švedais kovojusiais kariniais daliniais, o balandžio mėnesį iš Smolensko, Borisovo, Mogiliovo, Šklovo ir Naujojo Bychavo į Vilnių perkėlė 5 savo pėstininkų pulkus. Gegužės mėnesį iš Polocko atvyko šeštasis pulkas, liepos mėnesį – du Maskvos šaulių pulkai („prikazai“), iš viso 927 vyrai, kuriems Vilniaus vaivada Michailas Šachovskis sunkiai rado maisto atsargų¹². Pavasarį ir vasarą buvo atgabenta daugiau karių, ginklų, šaudmenų ir maisto. Šie papildymai ir karių keitimas leido padidinti įgulos, kuri anksčiau buvo labai nusilpusi dėl maro, jėgas. Vis dėlto kilo didelių problemų aprūpinant gausią įgulą maistu. Trūkstant pinigų atlyginimams mokėti, ėmė šlyti kareivių drausmė, prasidėjo miestiečių ir bajorijos plėšimas¹³.

Kariuomenė Gardine turėjo būti suburta Belgorodo pulko dalinių, kuriems vadovavo vietos vaivada Grigorijus Grigorjevičius Romodanovskis (*Григорий Григорьевич Ромодановский*), pagrindu. Iki tol jie saugojo kazokų Ukrainą ir dengė pietines Rusijos sienas. Birželio pradžioje iš Maskvos Romodanovskiui buvo išsiųstas įsakymas, kad pirmieji kariai į Gardiną atvyktų liepos pradžioje, o pagrindinės pajėgos – to paties mėnesio pabaigoje. Šis planas buvo laikinai sustabdytas gavus nerimą keliančių žinių iš Ukrainos apie Vyhovskio sąjungą su totoriais. Po kelių dienų, išsiaiškinęs situaciją, caras įsakė nedelsiant išsiųsti korpusą, kurį sudarė kareivių (pėstininkų) pulkas, du dragūnų pulkai ir penkios reitaurų¹⁴ kuopos. Tikėtasi, kad Vygovskis taip pat atsiųs du kazokų pulkus¹⁵.

Pirmieji grasinimai iš Maskvos ir Lenkijos–Lietuvos pusei matoma Rusijos ginkluota demonstracija netoli Vilniaus 1658 m. pavasarį lėmė staigų įtampos tarp abiejų valstybių santykių padidėjimą. Karaliaus dvaro kilo nerimas dėl tolesnių Maskvos veiksmų, juo labiau kad caras ėmė piktai reikalauti sušaukti Seimą. Aleksejaus Michailovičiaus nenuramino

¹¹ Дополнение к III тому Дворцовых разрядов, СПб 1854, нр. 120, 132.

¹² XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai, t. 2: 1655–1661 m. Rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai. Sudarė E. Meilus, Vilnius, 2011, Nr. 192, p. 358–390, Nr. 322, p. 571–572, Nr. 923, p. 572–573.

¹³ Герасимова, И. Под властью русского царя. Социокультурная среда Вильны в середине XVII века. Санкт-Петербург, 2015, с. 128–131, 145.

¹⁴ **Reitariai** – šaunamuosius ginklus naudojanti kavalerija (mokslinis redaktorius).

¹⁵ Флоря, Б. Н. Русское государство и его западные соседи (1655–1661 гг.). Москва, 2010, с. 350, 376–379.

žinia, kad jis bus sušauktas birželio pabaigoje. Balandžio antroje pusėje ir gegužės pradžioje Maskvą pasiekė į Varšuvą išsiųstų caro pasiuntinių informacija, kuria buvo patvirtinta, kad lenkai planuoja sudaryti sandėrį su švedais ir iškelti carui nepriimtinas sąlygas, o vėliau, susivieniję su kazokais ir totoriais, pradėti karą¹⁶. Esant tokiai padėčiai, caras ketino ginkluotu grasinimu kuo greičiau priversti Lenkijos pusę nusileisti ir įvykdyti jo keliamas sąlygas. Dėl to jis pareikalavo kuo greičiau išspręsti ginčytinus klausimus komisijoje, kuri turėjo susirinkti netoli Vilniaus dar prieš Seimą, ir netikėtai pranešė karaliui Jonui Kazimierui, kad siunčia savo pasiuntinius į Lietuvos sostinę. Jie ten pasirodė dar prieš prasidedant Seimui. Derybos turėjo vykti tik iki rugpjūčio pirmųjų dienų, o tuo atveju, jei Abiejų Tautų Respublika nesutiktų priimti caro sąlygų, buvo įsakyta jas nutraukti ir kariuomenei pradėti karo veiksmus¹⁷. Įtampa smarkiai išaugo, kai caro pasiuntiniai nerado Vilniuje karaliaus pasiuntinių. Dėl to jie pradėjo siųsti Seimui grasinančius laiškus, reikaludami kuo greičiau atvykti ir pradėti derybas¹⁸.

Šie veiksmai sukėlė nerimą ir Žemaitijoje su savo divizija stovėjusiam lauko etmonui Vincentui Gosievskiui, kuris vis dar pritarė susitarimui su Maskva, tačiau jos pajėgų stiprinimo veiksmus Vilniaus apylinkėse vertino kaip grėsmę Abiejų Tautų Respublikai¹⁹. Jis pirmiausia stengėsi nuraminti vaivadą Afanasijų Ordiną Naščokiną (*Афанасий Ордин-Нащокин*), paneigdamas žinias, kad karaliaus diplomatai vedė slaptas derybas su švedais. Tačiau jo patikinimai vargu ar sulaukė rusų dėmesio, nes jų turimą informaciją patvirtino iš Lenkijos grįžę pasiuntiniai²⁰.

¹⁶ Ten pat, p. 340–341.

¹⁷ Respons Cara na supplement JKM Pana Goleckiego, Moskwa, 24 (4 V) IV 1658. Lietuvos mokslų akademijos centrinė biblioteka, Vilnius, f. 17–16, k. 26–27v; Jan Kazimierz do Aleksego Michajłowicza, Warszawa, 21 VII 1658. *Российский государственный архив древних актов* (Москва) (далее – РГАДА), ф. 79, нр. 106; Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи*, с. 347–348; Герасимова, И. *Под властью русского царя. Социокультурная среда Вильны в середине XVII века*, с. 147.

¹⁸ Respons posłów moskiewskich, Wilno, 16 VII 1658. *BCzart*. 2107, s. 275–276.

¹⁹ Jan Kazimierz do Aleksego Michajłowicza, Poznań, 5 V 1658. РГАДА, ф. 79, нр 105; W. Gosiewski do B. Radziwiłła, Kiejdany 13 VII 1658. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (toliau – AGAD), *Archiwum Radziwiłłów* (toliau – AR), dz. V, Nr. 4567/II, s. 29–30.

²⁰ Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи*, с. 341.

Tapo aišku, kad Maskva savo kategoriškais reikalavimais ir grasinimu panaudoti karinę jėgą siekė priversti Varšuvą kuo greičiau priimti jos sąlygas, t. y. atiduoti žemes į rytus nuo Berezinos bei Ukrainą. Kremliuje buvo gerai žinoma apie Lenkijos diplomatų Ukrainoje vedamas derybas, kurios galiausiai padėtų patraukti Vygovskį į Lenkijos stovyklą. Jei šios derybos būtų sėkmingos, jos galėjo lemti prieš Maskvą nukreiptos Abiejų Tautų Respublikos, kazokų ir totorių sąjungos sudarymą, o tai būtų sužlugdę bet kokias viltis priversti Varšuvą nusileisti. Todėl caras tikėjosi, kad prieš tai grasinimais ir spaudimu pavyks prie Vilniaus esantį priešą priversti nusileisti, taip pat ir dėl Ukrainos, kas sukompromituotų ir sužlugdytų lenkų veiklą tarp kazokų. Paaiškėjo, kad kliūtimi tapo Karūnos veiksmai, kuriais buvo siekiama vilkinti procesą. Seimas prasidėjo tik liepos mėnesį, iš jo išsiųstiems karaliaus komisarams²¹ buvo nurodyta neskubėti vykti į derybų vietą, o nuvykus kuo labiau jas vilkinti. Taip buvo siekiama suteikti kuo daugiau laiko Lenkijos diplomatams savo veiklai Ukrainoje sėkmingai užbaigti.

Visos Aleksejaus Michailovičiaus pasiuntinių viltys žlugo liepą, Vilniuje laukiant atvykstančių karaliaus komisarų. Tuomet jie suprato, kad Varšuva niekada nesutiks ne tik su tokiomis didelėmis teritorinėmis nuolaidomis, kokios buvo diktuojamos Maskvoje, bet ir su jokiais kitomis. Varšuva Lenkijos karūnos perdavimą Aleksejui Michailovičiui siejo su sąlyga, kad jos kariuomenė pasitrauks iš Ukrainos, atiduos visą Lietuvą ir netgi leis Abiejų Tautų Respublikai atgauti Livoniją. Kita vertus, iš pokalbių su Lietuvos didžiuoju etmonu Povilu Sapiega ir Vilniaus vyskupu Jurgiu Zaviša (*Jerzy Zawisza*), taip pat iš kitų šaltinių jie sužinojo, kad caro politikos, įskaitant Lietuvos atskyrimą nuo unijos su Lenkija, neparems iki tol paramą Aleksejui Michailovičiui deklaravusi Lietuvos diduomenė su Vincentu Gosievskiu priešakyje. Galiausiai juos pasiekė žinia, kad Jonas Kazimieras savo pasiuntinių nesiųs anksčiau, negu iki Seimo pabaigos. Supykę caro atstovai, susitikę ir aptarę situaciją su Dolgorukiu,

²¹ Kitaip – karališkiesiems įgaliotiniams (mokslinis redaktorius).

rugpjūčio pirmosiomis dienomis demonstratyviai paliko Vilnių²².

Tai išgirde, létai Vilniaus link važiuę karaliaus komisarai išsigando, kad rusų žadami kariniai veiksmai taps realybe. Dėl šios priežasties jie bandė užmegzti ryšį su išvykstančiais caro pasiuntiniais, tačiau nesėkmingai. Pasiuntiniai juos išsiuntė atgal pas Jurijų Dolgorukį, kuris liko vadovauti kariuomenei Vilniuje. Kaip sąlygos sutartims atnaujinti, jis pareikalavo iš jų, taip pat ir iš Gosievskio, kad jie sutiktų atiduoti carui visą Lietuvą ir karaliaus kariuomenėje esančią Lietuvos bajoriją. Buvo akivaizdu, kad tai neįmanomas įvykdyti reikalavimas, suplanuotas taip, kad susiklostytų situacija, kai ginkluotas Maskvos jėgos demonstravimas privers Lenkijos ir Lietuvos pusę paklusti Kremliaus reikalavimams. Rusijos pusė taip pat tikėjosi, kad Žemaitijos, Lietuvos provincijos, kuri 1655 m. išvengė pergalingos caro kariuomenės, užgrobimas palauš lietuvių pasipriešinimą ir leis carinei diplomatijai pasisavinti teisę kalbėti visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu bei nutraukti jos sąjungą su Lenkijos karūna²³.

KUNIGAİKŠČIO JURIJAUŠ DOLGORUKIO KARIUOMENĖS ŽYGIS Į ŽEMAITIJĄ IR 1658 M. RUGSĖJO 9 D. KAUNO MŪŠIS

Caro pasiuntiniams palikus Vilnių, Dolgorukis su savo kariuomene pajudėjo Kauno link, o paskui – į Žemaitiją. Imtis skubių veiksmų jį privertė ir susirūpinimas kariuomenės būkle. Dėl pasyvaus stovėjimo stovykloje pablogėjo drausmė. Padėtį dar labiau blogino tai, kad artėjo apmokamo tarnybos laikotarpio pabaiga. Todėl buvo baiminamasi, kad, pasibaigus šiam laikotarpiui, sunkiomis sąlygomis tarnaujantys kariai

²² Jan Kazimierz do Aleksego Michajłowicza, pod Toruniem 18 XI 1658. *РІАДА*, ф. 79, нр. 107; Instrukcja z 25 VII 1658. *BCzart*, 387, s. 31–42; Pro Informatione IchMściom Panom Commissarzom od Jerzego Michała Bienickiego stolnika grodzieńskiego, z Warszawy 24 VII 1658, *tamże*, s. 87–88; АМГ, т. 2, нр. 1034, с. 612; Флоря, Б. Н. Русско-шведские мирные переговоры в Валесаре (1658) и Речь Посполитая. *„Славяноведение*, 2005, нр. 2, с. 52–54; Герасимова, И. *Под властью русского царя. Социокультурная среда Вильны в середине XVII века*, с. 148.

²³ Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи*, с. 393.

poprasčiausiai išsiskirstys²⁴.

Iš Vilniaus vykstančiam Dolgorukiui padėjo du vaivados: vaivada, stalininkas Michailas Semionovičius Volynskis (*Михаил Семёнович Волынский*) ir Osipas Ivanovičius Sukinas (*Осип Иванович Сукин*). Jo kariuomenė buvo sudaryta iš šešių naujos rikiuotės pulkų, kurie pavasarį ir vasarą atvyko į Vilnių. Gegužės pabaigoje šiuose pulkuose iš viso buvo 4656 žmonės. Prie jų dar reikėjo pridėti 927 Maskvos dviejų pulkų šaulius, taigi iš viso būtų 5583 kareiviai. Ši skaičių neabejotinai reikia gerokai padidinti kitais daliniais, įskaitant tuos, kurie vadovaujant kunigaikščiui atvyko dar vasarą. Sunku patikėti, kad į žygį jis leidosi turėdamas tik šešis kareivių pulkus ir nedaug šaulių, iš viso tik apie 5500 karių, nors puikiai suprato, kad gali susidurti su abiejų Lietuvos etmonų kariuomenėmis, galbūt sustiprintomis bajorijos daliniais. Vien tik jų skaičiaus persvara Dolgorukio armijai galėjo būti labai pavojinga. Todėl pagrįstai galima daryti prielaidą, kad toks patyręs vadas kaip kunigaikštis turėjo ir kitų savo vadovaujamų dalinių, kitų XVII a. viduryje Maskvos kariuomenėje aptinkamų formuočių, kurias sudarė dvarionys, bojarinų vaikai („дети боярские“), miesto kazokai ir Maskvos totoriai. Galima daryti prielaidą, kad į Žemaitiją žygiuojančią kariuomenę galėjo sudaryti net iki 10 000 asmenų. Teoriškai juos turėjo sustiprinti vietinė bajorija, kurią caro vaivados kadaise privertė prisiekti ištikimybę carui, o dabar jie turėjo stoti su caro vėliavomis į pašauktinių bajorų dalinius. Taigi liepos pabaigoje Dolgorukiui turėjo būti pavaldus 3891 bajoras²⁵. Anksčiau, dar liepos 9 d., Dolgorukis išleido įsakymą įkalinti Vilniuje visus pasipriešinimo dalyvius ir išgrobstyti jų turtą²⁶. Baimė neabejotinai privertė didelę dalį bajorijos paklusti kunigaikščio vadovavimui. Apie jos dalyvavimą kunigaikščio žygyje Maskvos šaltiniai nutyli. Tikriausiai su pirmaisiais mū-

²⁴ Герасимова, И. *Под властью русского царя. Социокультурная среда Вильны в середине XVII века*, с. 148; Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи*, с. 392.

²⁵ Герасимова, И. *Под властью русского царя. Социокультурная среда Вильны в середине XVII века*, с. 147.

²⁶ K. Potocki do B. Radziwiłła, z Siderki 29 III 1658. AGAD, AR, dz. V, Nr. 12251, s. 21–22; M. K. Ciechanowiecki do K. Potockiego, Sidra 18 VIII 1658. *Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, Archiwum Krzeszowickie Potockich*, Nr. 152; Zob. listy S. Paszkowskiego do Izabelli Katarzyny z Sapiehów Radziwiłłowej, z Iszkoldzi 6 IV i 8 XII 1658. AGAD, AR, dz. V, Nr. 11379; АМГ, т. 2, нр. 1025, с. 607–608; Мальцев, А. Н. *Россия и Белоруссия в середине XVII века*. Москва, 1974, с. 118.

šiais bajorija paliko tarnybą „gailestingajam“ carui.

Rugpjūčio 17 d. caro kariuomenė iš Vilniaus pajudėjo Maskvos pajėgų užimto Kauno link. Iš ten rugpjūčio 30 d. ji kirto Neries upę ir įžengė į žemes, kurias abi pusės laikė „neužkariautomis“, o tai buvo akivaizdus ginkluotas Nemėžyje pasiektų susitarimų pažeidimas. Caro vadas įrengė stovyklą Masaličų²⁷ kaime. Tuo metu vykdomas aplinkinių žemių naikinimas, kuriuo siekta įbauginti vietos bajoriją ir padaryti Abiejų Tautų Respublikos valdžios institucijas nuolaidesnes. Kauno bajorija, kurią Skrebinų kaime sutelkė jų vėliavininkas Mykolas Skorulskis (*Mikołaj Skorulski*), praktiškai nesipriešino. Po pirmojo Dolgorukio šaukimo ir stalininko Mykolo Volynskio pulko pasiuntimo jos link rugsėjo 1 d. bajorija pasidavė ir prisiekė ištikimybę. Pranešdamas apie tai carui, Dolgorukis pridūrė, kad iškart po priesaikos bajorija paprašė įgulų apsaugoti jos turtą²⁸. Be to, kad nebuvo tikimasi gauti pagalbos iš toli esančios Lietuvos kariuomenės, pagrindinė priežastis, lėmusi bajorijos pasiryžimą duoti priesaiką, buvo rūpestis dėl savo dvarų ir savo pačių saugumo. Šios prievarta duotos priesaikos, skirtingai nei caro pareigūnai, bajorai net nemanė vertinti rimtai²⁹. Po šios sėkmės Dolgorukis paskelbė, kad pagal caro įsaką jis kelias toliau į Žemaitiją, kad užimtų Kėdainius. Ir iš tiesų jis iškeliavo ta kryptimi, bet pasiekė tik per 10 varstų³⁰ (šiek tiek daugiau nei 10 km) nuo Kėdainių nutolusį Jelnių kaimą³¹. Iš čia rugsėjo 6 d. jis nusiuntė carui laišką, kuriame pranešė, kad atvežė priesaikai 600 bajorijos atstovų, jam neteko su niekuo kariauti, o Gosievskis su 8 000 karių turėjo stovėti prie Kuršo sienos. Praėjus dienai, tikriausiai jau palikęs Jelnių kaimą, jis pranešė, kad pagal gautą caro įsakymą rugsėjo 5 d. jau pradėjo trauktis Kauno, o rugsėjo 5 d. – Vilniaus link, pasiuntęs pabūklus

²⁷ Tikriausiai tai dabartinis Mastaičių kaimas (mokslinis redaktorius).

²⁸ *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 2: 1655–1661 m. Rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai, Nr. 330, p. 586–587; AMI, t. 2, nr. 1044, c. 620.

²⁹ Ištikimybės priesaiką carui ir bajorijos požiūrį į ją vaizdiškai aprašė Boguslavas Maskevičius (Bogusław Maskiewicz), kuris buvo vienas iš Naugarduko bajorijos atstovų, priverstų duoti priesaiką 1660 m. pradžioje. Žr. Pamiėtniki Bogusława Kazimierza Maskiewicza. *Pamiėtniki Maskiewiczów*, wyd. A. Sajkowski, Wrocław, 1961, s. 279–281.

³⁰ **Varstas** – senovinis rusų ilgio matas (nuo 1649 m.), lygus 1066,8 metro, naudotas Rusijos imperijoje iki metrinės sistemos įvedimo (mokslinis redaktorius).

³¹ Tokios vietovės Kėdainių rajone nėra. Tikėtina, kad minimi Josvainiai (mokslinis redaktorius).

ir sunkius reikmenis Neries upe³². Pasak lietuvių istoriko Antano Tylos, Maskvos kariuomenė buvo pasiekusi net Vilkmėrgę (dabar Ukmergė – moksl. redaktorius)³³. Lenkų liudijimuose minimi dideli caro kariuomenės padaryti nuostoliai, kuriuos patvirtino pats Kėdainiuose apsistojęs Gosieviskis, o vėliau ir priekaištus carui dėl to reiškęs karalius³⁴. Paviieniai Dolgorukio kariuomenės daliniai, ieškodami grobio, neabejotinai išsiskirstė po įvairias neužkariautas žemes, o dalis pasiekė Vilkmėrgės teritoriją. Tikėtina, kad tuo metu įvyko susidūrimų tarp šių dalinių ir gausių žemaičių ir vilkmėrgiečių pašauktinių bajorų būrių, ką minėjo Lietuvos kancleris Kšyštofas Pacas ir apie ką savo ataskaitose Dolgorukis neužsimena³⁵.

Sprendimą trauktis lėmė caro įsakymas. Kunigaikščiui buvo įsakyta judėti link Vilniaus³⁶. Šio sprendimo priežastys caro dokumente nepaaiškintos. Galima spėti, kad tai buvo komplikauta situacija Ukrainoje. Maskvą turėjo pasiekti informacija apie vis glaudesnius Vygovskio ir kazokų diduomenės ryšius su Lenkijos diplomatais bei jų vis palankesnę požiūrį į sąjungą su Abiejų Tautų Respublika³⁷. Iš čia ir Kremliaus sprendimas grįžti prie derybų su į Vilnių išsiųstais karaliaus komisaramis. Rugpjūčio pabaigoje caro pasiuntiniai Aleksejaus Michailovičiaus nurodymu pasuko atgal į Vilnių, kelyje pranešę karaliaus komisarams, kad yra pasirengę pradėti derybas, nors Seimo siunčiami nurodymai komisarams optimizmo neteikė. Mainais už Lenkijos karūną iš caro buvo pareikalauta grąžinti visas Lietuvos žemes ir pasitraukti iš Ukrainos, priešingu atveju grasinta pradėti karą. Siekdamas šiuos grasinimus paremti veiksmais,

³² XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai, t. 2: 1655–1661 m. Rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai, Nr. 330, s. 586–587; АМГ, т. II, nr. 1044, c. 620; nr. 1049, c. 622.

³³ Ціла, А. *Битва над Верками (21 кастрычніка 1658 г.)*. *ARCHE*, 2012, nr. 6 (117), c. 274.

³⁴ W. Gosiewski do B. Radziwiłła, w obozie pod Kiejdanami 8 IX 1658. *AGAD, AR*, dz. V, Nr. 4567/II, s. 46; K. Pac do komisarzy, Zakroczym 10 IX 1658. *BCzart.* 387, s. 103; Jan Kazimierz do Aleksego Michajłowicza, pod Toruniem 18 XI 1658. *РГАДА*, ф. 79, nr. 107.

³⁵ K. Pac do komisarzy królewskich, Zakroczym 10 IX 1658. *BCzart.* 387, s. 97–199.

³⁶ АМГ, т. II, nr. 1044, c. 620.

³⁷ Kroll, P. *Od Ugody Hadziackiej do Cudnowa*, s. 69–73. Jau pirmoje liepos pusėje Žemaitijoje apsistojusį etmoną V. Gosieviską pasiekė žinia, kad kazokai visiškai perėjo karaliaus pusėn. Jei pasiekė jį, turėjo būti žinomi ir Kremliuje, žr. W. Gosiewski do B. Radziwiłła, z Kiejdan 13 VII 1658. *AGAD, AR*, dz., Nr. 4567/II, s. 30.

karaliaus dvaras įsakė etmonui Povilui Sapiegai perkelti savo karius iš Bresto į neužkariautas kairėje Nemuno pusėje Gardino pavieta žemes. Nesunku buvo numanyti, kad tokios staigios, griežtos ir karingos Varšuvos pozicijos priežastis buvo didelės viltys sėkmingai įtraukti kazokus į bendrus veiksmus kovoje su Maskva³⁸. Atsižvelgdama į vis ryškėjančią karui nusiteikusios Abiejų Tautų Respublikos, kazokų ir Krymo chanato sąjungos atsiradimo galimybę, Maskva turėjo peržiūrėti savo ankstesnius puolimo planus. Dolgorukis buvo atšauktas iš Žemaitijos, caras vėl leido vesti derybas prie Vilniaus, nors darėsi aišku, kad Lenkijos karūnos gauti nepavyks, o Lietuvos elito ir bajorijos parama Lietuvos atskyrimo ir susijungimo su Maskva idėja pasirodė esanti neįgyvendinama svajonė. Galbūt šį kartą Maskvai rūpėjo laimėti laiko, kad galėtų sutelkti savo pajėgas prie Vilniaus ir kuo geriau išsiaiškintų padėtį Ukrainoje. Ryškaus Kremliaus veiksmų pasikeitimo priežastį patvirtina ir tai, kad tuomet buvo atsisakyta planų formuoti kariuomenę prie Gardino. Romodanovskio pajėgos ir vėl pasirodė labai reikalingos Ukrainoje. Gardino link jau pajudėjusiems daliniams, pavyzdžiui, rūmininko Vasilijaus Semenovičiaus Volynskio, dėl prie šio miesto siautėjančio maro buvo įsakyta vykti į Vilnių, kur jiems vadovautų Jurijus Dolgorukis³⁹.

Kita priežastis, paskatinusi kunigaikštį trauktis į Kauną, galėjo būti pranešimai apie artėjančią Gosievskio kariuomenę. Dar prieš Dolgorukio žygį Jonas Kazimieras, norėdamas, kaip ir rusai, netoli derybų vietos turėti savo kariuomenę, įsakė abiem Lietuvos etmonams vykti Vilniaus link. Lietuvos bajoriją, taip pat ir užkariautų teritorijų, sukviėtį į pašauktinių dalinius raštais. Gosievskio divizija po mūšių su švedais Livonijoje rugpjūčio 16 d. tebebuvo dislokuota stovykloje prie Saločių netoli šiaurinių Žemaitijos sienų, o etmono laiške kunigaikščiui Boguslavui Radvilai (*Bogusław Radziwiłł*) galima perskaityti, kad jis vis dar tikėjosi gauti iš Vilniaus Maskvos pastiprinimą mūšiuose su švedais Livonijoje. Po kelių dienų, vykdydamas karaliaus įsakymą, jis su savo kariuomene išvyko į Vilnių. Žemaitiją, kuriai grėsė švedų puolimas, jis patikėjo ginti vietos

³⁸ Jan Kazimierz do komisarzy, Warszawa, 31 VIII 1658. *BCzart.* 387, s. 111; Tenże do Aleksego Michajłowicza, pod Toruniem 18 XI 1658. *РГАДА*, ф. 79, нр. 107; Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи*, с. 402–404.

³⁹ АМГ, т. 2, нр. 1044, с. 620.

bajorijai⁴⁰. Žinia apie Dolgorukio persikėlimą per Nerį Gosievskio kareivius užklupo jau žygiuojančius. Rugsėjo 8 d. etmonas jau buvo stovykloje Kėdainiuose, iš čia tą pačią dieną jis rašė Boguslavui Radvilai apie savo nuostabą dėl Maskvos puolimo Žemaitijoje ir jo padarytą žalą. Jeigu pats Gosieviskis pasirodė toje vietoje, kur prieš mažiau nei dvi dienas veikė Dolgorukio kariuomenė, galima daryti prielaidą, kad jį lenkęs avangardas ten buvo jau rugsėjo 7 d. Todėl sunku būtų patikėti, kad kunigaikštis nežinojo, jog link jo juda beveik visa žemaičių divizija. Taip pat sunku būtų patikėti, kad tarp jos vėliavų ir plėšikaujančios caro kariuomenės nebūta susirėmimų.

Kėdainiuose Gosievskį pasiekė žinia, kad švedai įžengė į šiaurinės Žemaitijos žemes. Dėl šios priežasties jis turėjo nukreipti prieš juos didžiąją dalį savo dalinių, kuriems vadovavo Mykolas Kazimieras Pacas (*Michał Kazimierz Pac*)⁴¹. Jis nepritarė karui su Maskva, tačiau jos įsiveržimą į neužkariautas žemes suprato kaip Nemėžyje sudarytų paliaubų pažeidimą, ypač tuo metu, kai jo kariuomenė kovojo su bendru priešu. Jis negalėjo būti tikras dėl tolesnių priešo tikslų. Egzistavo grėsmė, kad jis ketina sustoti Kaune ir tęsti savo niokojamuosius žygius Žemaitijos ar kairiojo Nemuno kranto link, o tai visiškai destabilizuotų su švedais kovojančių lietuvių užnugarį. Esant tokiai padėčiai, jis nusprendė smogti vis dar neužkariautoje Neries upės pusėje likusiems caro daliniams. Tikriausiai dar rugsėjo 8 d. jis nusprendė vadovauti likusioms pajėgoms persekiojant besitraukiantį Dolgorukį. Prieš pagrindines pajėgas jis pasiuntė stiprų junginį, kuriam vadovavo patyręs karys, Vilniaus stalininkas Kazimieras Chvalibogas Žeromskis (*Kazimierz Chwalibóg Żeromski*). Tikėtina, kad jis gavo leidimą smogti caro kariuomenės užnugario sargybai.

Žeromskis vadovavo šešioms kazokų vėliavoms, Gosievskio reitarrų regimentui (pulkui) – pulkininkas, arijonas Boguslavas Pšipkovskis (*Bogusław Przytkowski*), prie jų prijungtoms kelioms dragūnų kuopoms – Samuelis Komorovskis, Kazimieras Daumantas Siesickis ir Grigalius Padberieskis. Žeromskio junginį etmonas sustiprino ir savo

⁴⁰ W Gosiewski do B. Radziwiłła, z obozu pod Sałatami 16 VIII 1658. *AGAD, AR*, dz. V, Nr. 4567/II, p. 44; też list z obozu pod Żejmami 27 IX, s. 52–53.

⁴¹ W. Gosiewski do B. Radziwiłła, z obozu pod Żejmami 27 IX 1658. *Tamże*, s. 53; Bobiartyński, K. *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski*. Warszawa, 2008, s. 32–33.

gvardijos kariais. Iš viso Vilniaus stalininkas vadovavo iki 1500 karių. Rugsėjo 9 d. rytą jis atvyko prie Kauno pilies tiltų. Supratęs, kad pagrindinė kunigaikščio kariuomenės dalis jau spėjo persikelti į kairįjį Neries krantą, jis nutarė smogti negausiems sargybos daliniams, kurie dar buvo likę dešiniajame upės krante. Rusai pastebėjo pavojų ir sugebėjo skubiai išsirikiuoti mūšiui. Jų pagrindines pajėgas sudarė 8 reitarų eskadronai (apie 1000 vyrų), be to, jų žinioje buvo pavieniai totorių ir bajorų daliniai. Už jų nugarų tekėjo Neris. Per ją buvo nutiesti du tiltai. Kitapus upės, Neris ir Nemuno išsišakojime, stovėjo maskvėnų įgulos išlaikoma Kauno pilis. Ten pat apsistojo ir anksčiau spėję persikelti Dolgorukio kariai. Žeromskis tuoj pat įsakė Pšipkovskio raiteliams pradėti puolimą prie priešais pilį esančio tilto. Trims kazokų vėliavoms nurodė judėti jo kairėje esančio tilto link.

Puolimas abiem kryptimis lietuviams buvo sėkmingas. Pšipkovskiui pavyko nustumti rusus nuo tilto, juo labiau kad jis įgriuvo bėgant pirmiesiems besitraukiantiesiems. Tokiu būdu sumuštiems ir pasimetusiems caro kariams buvo atkirstas trumpiausias traukimosi kelias. Todėl jie pradėjo trauktis link antrojo, toliau nuo pilies esančio, tilto, o dalis jų puolė bėgti per pakrantės sodus prie upės. Puolančius lietuvius sustabdė tik priešais šį tiltą stovėjęs pėstininkų dalinys. Norėdamas palaužti jo pasipriešinimą, Žeromskis metė prieš šį dalinį dalį Pšipkovskio vyrų, atitraukęs juos iš priešais pilį esančio ruožo. Taip pasielgti jis nusprendė todėl, kad manė, jog iš šios vietos jam negresia joks pavojus, kadangi ten esantis tiltas buvo sugriautas. Maskvos pėstininkai atkakliai priešinosi. Nuo jų muškietos kulkos jau pirmajame susirėmimo etape žuvo Pšipkovskis. Į pagalbą, norėdami atkeršyti už savo vadą, atskubėjo dar du Gosievskio reitarų regimento eskadronai, vadovaujami leitenanto Mykalojaus Škultino (*Schulte*) (*Mikolaj Szkultyn*). Jiems padedant buvo palaužtas pėstininkų pasipriešinimas. Matydami, kad pralaimi, caro kariai puolė prie tilto, norėdami juo pereiti į kitą pusę. Kilo didelis sąmyšis, prie jo prisidėjo ir lietuviai, kurie taip pat pradėjo veržtis prie tilto. Dėl to daug rusų įkrito į upę, o kiti, bandydami ją įveikti plaukdami, nuskendo. Iš pradžių labiau sekėsi tiems caro pėstininkams, kurie, nors ir pralaimėję, neleido, kad juos sutriuškintų – užsidarė nedideliame įtvirtinime ir drąsiai atmušė lietuvių puolimus, kuriuos vykdė dragūnai ir majoro Jano Roguckio (*Jan Rogucki*) reitarami iš Gosievskio regimento. Galiausiai, neatlaikę spau-

Danielis Šulcas. *Vincento Gosievskio portretas, apie 1650–1651, Varšuvos nacionalinis muziejus. Prieiga per internetą: https://lt.wikipedia.org/wiki/Vincentas_Aleksandras_Korvinas_Gosievskis*

kad po metų jų buvo daugiau, bet ne tiek, kad tai būtų atspindėta šaltiniuose⁴².

Susirėmimą ir savo kariuomenės pralaimėjimą iš Kauno pilies stebėjo caro vadai. Nugalėję lietuviai, priešingai, nepastebėjo nuo pilies pusės priešo vykdomų veiksmų. Jiems palikus sugriuvusį tiltą, pilyje esantys caro kareiviai greitai, nors ir laikinai, jį sutaisė. Vis dėlto tai leido jų daliniams persikelti per Nerį ir suteikti pagalbą nelaimės ištiktiems bendražygiams. Karių skaičius negalėjo būti labai didelis, nes abejotinas buvo apgadinto tilto patvarumas. Naujų pajėgų atvykimas susijungti su jau besikaunančiomis pajėgomis lietuviams, kurių dalis išsibėgiojo dėl grobio, buvo staigmena. Besiveržiantys nauji maskvėnų daliniai be didesnio vargo juos įveikė ir nustūmė nemažu atstumu, kartu padarę rimtų

dimo, jie puolė bėgti link upės. Kai kurie iš jų užsidarė ant kranto stovėjusiame name, bet jis netrukus buvo padegtas, o kiti bandė bėgti link upės. Galiausiai Gosievskio kariai išsklaidė maskvėnų kavaleriją ir nustūmė pėstininkus prie upės, padarydami jiems nemažai nuostolių.

Gosievskio vadovaujama likusi divizijos dalis tuo metu artėjo prie Kauno ir pasiekė netoli miesto prie Neries upės esantį Lapių kaimą. Tikriausiai kažkur pakeliui prie jo prisijungė ir žemaičių pašauktiniai bajorai. Vis dėlto gerai nežinoma, koks tiksliai buvo to pastiprinimo mastas, nes šaltiniuose apie tai nutylima. Turint omenyje, kad žemaičių bajorija praėjusiais metais nesiveržė stoti į pašauktinių gretas, galima įtarti,

⁴² Žr. Rachuba, A. *Udział zmużdzkiego pospolitego ruszenia w działaniach wojennych lat 1648–1667. Litwa w epoce Wazów*, s. 345–347.

nuostolių. Tačiau prie mūšio lauko su pagrindinėmis pajėgomis jau artėjo Gosieviskis. Jis išsiuntė į priekį dvi kazokų vėliavas – Kšištofo Epariašo (*Krzysztof Eperiasz*) ir Karolio Jurgio Krošinskio (*Karol Jerzy Kroszyński*), kurie susidūrė su bėgančiaisiais, sulaukė juos ir įsitraukė į kovą, stabdydami rusus. Po akimirkos rusai pamatė į puolimą įsitraukiančias Gosieviskio husarų ir dar tris kazokų vėliavas. Šį kartą caro kareiviai ėmė sparčiai trauktis Kauno link. Vėlesniuose užrašuose perdėtai teigiama: „*Dabar jie vijosi Maskvą ištisas mylias, ir jei ne naktis, nè vienas iš jų nebūtų pabėgęs.*“ Galima daryti prielaidą, kad ilgiau rusų persekioti neteko, ir tikrai ne iki nakties, nes atstumas iki Kauno nėra toks didelis. Mūšis nutrūko, kai priešas persikėlė į kitą Nemuno krantą ir išardė tiltą, dėl to lietuviai nebegalėjo tęsti jų persekiojimo⁴³.

Sėkmę sau priskirti galėjo abi pusės. Savąją lietuviai galėjo pagrįsti tuo, kad pirmajame mūšio etape nustebino ir iš esmės sumušė dešiniajame Neries krante likusią caro kariuomenę, o rusai – tuo, kad surengė veiksmingą kontrataką, nugalėjo ir nuvijo prieš tai pergalę iškovojusius lietuvius, padarydami jiems skaudžių nuostolių. Verta pridurti, kad kunigaikštis Boguslavas Radvila, paprastai gerai informuotas įvairių šaltinių, įskaitant ir Maskvos, laiške kancleriui Kristupui Pacui (*Krzysztof Pac*) iš netoli įvykių sūkurio esančio Karaliaučiaus rašė: „*Bet šiandien turiu gerą nuojautą, kad mūsiškiai prie Kauno gerai įkrėtė Maskvai, o Dolgorukis jau pasitraukė atgal į Vilnių, išgirdęs, kad nebėra įsakymo pulti ginklu Žemaitijos, priešingai, jam liepta sėdėti tyliai, nes caras įsakė su mumis palaikyti taiką, ką ir žadėjo.*“⁴⁴ Kaip matyti, kunigaikštis gerai išmanė Dolgorukio veiksmus kontroliuojančios Maskvos politikos subtilybes. Taip pat jis nesumenkino Lietuvos sėkmės svarbos.

⁴³ Apie Kauno mūšį žr. *Gründliche Relation des Treffens, welches am 9. September 1658 bei Kaunen*. Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej – BN), mf 29614 (to samo w mf 29615); *Wahrhafter Bericht des Treffens zwischen dem General Gosiewski und dem moskowitzischen General Dolgoruki bei Kaunen in Litauen*. Tamže, mf 29161; *Portofolio królowej Maryi Ludwiki*. Wyd. E. Raczynski, Poznań, 1844, t. 2, s. 232–234 (su klaidinga data 9 X 1659); Poczobut Odlanicki, J. W. *Pamiętnik [1640–1684]*, opr. A. Rachuba, Warszawa, 1987, s. 118–119.

⁴⁴ B. Radziwiłł do K. Paca, z Królewca 29 IX 1658. *Национальный исторический архив Беларуси в Минске*, фонд 694, оп. 1, Nr. 309, k. 4.

Ginkluotas susirėmimas su Maskva buvo labai palankus karaliaus dvarui. Derybose su kazokais tai galėjo pasitarnauti kaip įrodymas, kad Abiejų Tautų Respublika neketina sudaryti susitarimo su caru. Daugeliui šis mūšis galėjo reikšti naujų abiejų šalių karinių santykių pradžią. Iš čia ir kyla įvairiuose spausdintuose pasakojimuose matomas ypatingas susidomėjimas šiuo mūšiu. Šiam laikotarpiui buvo būdinga dramatiizuoti mūšio aprašymus ir, pirmiausia, prieš patirtus nuostolius. Duomenys, kad daugiau nei 1000 ar net 1500 caro karių žuvo, vargu ar yra patikimi, tikėtina, šie skaičiai buvo net kelis kartus mažesni. Lietuvių praradimų mastas neabejotinai buvo didelis, nes taip visada nutikdavo puolant, išsiskirstant ir bėgant nuo persekiojimo. Tačiau abejotina, ar buvo daugiau kaip 500 žuvusiųjų, kaip teigia Počobutas Odlanickis (*Poczobut Odlanicki*). Apie savo nuostolius pranešantys Rusijos šaltiniai nėra žinomi. Po 1660 m. spalio 8 d. įvykusio mūšio prie Basios upės⁴⁵ ataskaitoje Dolgorukis carui tiksliai suskaičiavo, kad žuvo 427 jo kareiviai⁴⁶. Turint omenyje ten kovojusias keliolikatūkstantines kariuomenes, ilgą kovos trukmę, jos įnirtingumą, dviejų Maskvos armijos sparnų sutriuškinimą, be kita ko, dėl husarų atakų, bėgančių caro kareivių persekiojimą, kunigaikščio pateiktas skaičius atrodo tiesiog neįtikimas. Tačiau jis atitinka tuo metu vyravusį oficialaus pranešimo apie kovinius pasiekimus modelį, t. y. jame pervertinami prieš ir sumažinami savo nuostoliai. Todėl galima daryti prielaidą, kad net ir galimoje kunigaikščio ataskaitoje iš Kauno jo paties nuostolių skaičius buvo sumažintas⁴⁷.

Šioje vietoje tikslinga būtų išnagrinėti Gosievskio poziciją. Jis ir toliau aktyviai agitavo už derybas ir susitarimą su Maskva bei buvo vienas iš

⁴⁵ Netoli Mogiliavo (mokslinis redaktorius).

⁴⁶ АМГ, т. 3, №. 186/4, с. 169–171.

⁴⁷ Įdomiu pavyzdžiu, kaip mažas susidūrimas išpučiamas iki didelės savo sėkmės, tapo 1660 m. spalio 4 d. įvykiai, kai lenkų ir lietuvių daliniai persikėlė per Basios upę ir susidūrė su Dolgorukio kariuomenės stovykla. Prieš negausų priešą jis nesunkiai galėjo sutelkti didesnes pajėgas, kurios lengvai šį sutriuškintų. Tačiau buvo akivaizdu, kad išvykimo tikslas nebuvo įsivelti į kovą. Kremliuje pasakojimas apie šį susirėmimą virto didžiulės Dolgorukio sėkmės įrodymu, o taip parengta ataskaita spalio 13 d. buvo išsiųsta į Polocką kunigaikščiui Ivanui Chovanskiui. Iš jo jis sužinojo, kad Dolgorukis spalio 4 d. dideliame mūšyje sumušė Sapiegos, Čarneckio, Paco, Polubinskio kariuomenes, paskui jas nusiųsio iki pat Basios upės ir padarė joms didelių nuostolių – daug buvo žuvusiųjų ir paimtų į nelaisvę. Žr. АМГ, т. 3, №. 186/1, с. 164, №. 187/4, с. 172; Aleksander D. Skorobohaty, *Diariusz*, opr. T. Wasilewski, Warszawa 6 2000, s. 84.

Seimo paskirtų komisarų. Tačiau į jos neužkariautų žemių puolimą ir Nemėžio sutarties pažeidimą jis nusprendė atsakyti ginklu, bet tik gin-damas neužkariautas žemes – ir tai tik labai ribotu mastu. Jo puolimas prie Kauno veikiau buvo pasirengimo ginklu pasipriešinti Maskvai, jei ji ginkluotais veiksmais pažeistų ankstesnius susitarimus, demonstravi-mas. Todėl rytiniam puolimui jis panaudojo tik nedidelę dalį savo pajėgų ir neparėmė jų kitais daliniais, nors tikriausiai girdėjo mūšio atgarsius, nesiėmė ryžtingų veiksmų prieš atvykusius maskvėnų paremti dalinius, kurie perėjo į kitą krantą ir priartėjo prie pagrindinių jo pajėgų. Siųsti juos į kitą krantą buvo labai rizikingas, netgi neapgalvotas Dolgorukio sprendimas. Jis atsidūrė labai pavojingoje padėtyje: už jo buvo upė ir ap-gadintas tiltas, o priešais – visos etmono vadovaujamos pajėgos. Jei Gosievskis nuspręstų didelę dalį šių pajėgų išrikiuoti puolimui, sunku būtų patikėti, kad maskvėnų pajėgos sugebėtų jam pasipriešinti. Vis dėlto toks puolimas neįvyko. Nusvėrė politiniai išskaičiavimai, susiję su etmono vil-timis, kad derybomis pavyks susitarti tęsti bendrą kovą su švedais. Dėl to ir tokie kuklūs Gosievskio veiksmai prie Kauno, nors buvo žinoma, kad karinių gabumų jam netrūko – mūšio lauke jis galėjo vadovauti la-bai ryžtingai ir drąsiai. Tą puikiai įrodė prie Prostų ir savo sėkmingais veiksmais Livonijoje.

Dolgorukis irgi nenorėjo tęsti kovos. Iš karto po mūšio jis išsiuntė pa-siuntinį pas Gosievskį, norėdamas pranešti, kad neketina toliau kariauti. Žinodamas, kad lauko etmonas anksčiau buvo linkęs tartis su Maskva, jis pranešė Gosievskiui, kad turi caro įsakymą vykti į Vilnių ir tartis su karaliaus pasiuntiniais dėl taikos. Tai iš esmės buvo tiesa. Dolgorukiui buvo pavesta dalyvauti derybose. Tačiau jam, kaip ir kitiems caro pasiun-tiniams, buvo didelė staigmena, kai Gosievskis ryžtingai stojo į ginkluo-tą kovą. Tai tik patvirtino liepos mėnesį Maskvos pasiuntinių išgirstas kalbas, kad caras negalėjo tikėtis nei jo, nei kitų Lietuvoje formuojamos susitarimo su Kremliumi idėjai palankios diduomenės grupės paramos. Visa tai turėjo paskatinti Dolgorukį ir kitus Aleksejaus Michailovičiaus atstovus prie Vilniaus atsisakyti visų vilčių derybomis ir spaudžiant už-valdyti bent Lietuvą. Tapo akivaizdu, kad, norint tai padaryti, su Abiejų Tautų Respublika reikės pradėti įprastą karą.

KARALIAUS KOMISARŲ IR CARO PASIUNTINIŲ DERYBOS PRIE VILNIAUS IR TOLESNIS KARINĖS ĮTAMPOS DIDĖJIMAS

Žinia apie sėkmę paskatino karaliaus dvarą pasipriešinti Maskvos reikalavimams. Komisarams buvo uždrausta sudaryti paliaubas, bet įsakyta reikalauti grąžinti visas užgrobtas žemes. Jonas Kazimieras dar primygtiniau liepė jiems tą padaryti pirmosiomis spalio dienomis, kai Varšuvoje sužinota, kad su kazokais buvo sudaryta Hadiačo sutartis⁴⁸. Nusprendamas bendradarbiauti su kazokais, karalius negalėjo sutikti sudaryti jokių susitarimų su Maskva, nes tai atitolintų jį ir kazokus su totoriais nuo tarpusavio sąjungos⁴⁹. Siekdamas padaryti ginkluotą spaudimą Maskvos pasiuntiniams ir neutralizuoti Dolgorukio kariuomenės pajėgas, Jonas Kazimieras įsakė etmonui Povilui Sapiegai žygiuoti su savo divizija prie Vilniaus. Rugsėjo viduryje jis nuvyko ten iš Lietuvos Brastos, o Lietuvos bajorams išplatino pranešimus, kviesdamas juos į pašauktinių dalinius, į ką rudenį jie atsiliepė labai vangiai. Varšuva taip pat tikėjosi greitos Vygovskio ir totorių pagalbos, daug vilčių buvo dedama į pulkininko Ivano Nečajaus kazokų ir Baltarusijos rusėnų bajorijos veiksmus prieš caro kariuomenę. Taip pat mažėjo Švedijos keliama grėsmė, nes rugpjūčio mėnesį Karolis X Gustavas, pažeisdamas ankstesnes sutartis, smogė Danijai, ir tai suteikė daug vilčių, kad ten bus išsiųsta reikšminga Švedijos pajėgų dalis. Įvertinę abiejų pusių karinių veiksmų ataklumą ir energingumą artėjant būsima komisijai, dėmesingesni stebėtojai nelabai tikėjo jos taikiu rezultatu ir manė, kad jie „*verčiau susimuš kaktomis*“⁵⁰.

Visai kitaip sureguliuoti santykius su Maskva sumanė Gosievskis. Švedų grėsmė Žemaitijoje pasirodė esanti tokia rimta, kad netrukus po Kauno mūšio jis buvo priverstas didžiąją dalį savo pajėgų, vadovaujamų Samuelio Komorovskio, pasiųsti atgal link sienos su Kuršu⁵¹. Etmonas iš-

⁴⁸ **Hadiačo sutartis** – Zaporožės kazokų etmono I. Vyhovskio (su kitais kazokų vadais) ir Abiejų Tautų Respublikos komisarų 1658-09-16 Hadiače (Poltavos sr.) pasirašytas tarpvalstybinis susitarimas (mokslinis redaktorius).

⁴⁹ Senatus consultum, Nieporę 8 IX 1658. *BCzart*. 401, s. 145–146.

⁵⁰ K. Zawisza do B. Radziwiłła, Sielec 23 IX 1658. *AGAD, AR*, dz. V, Nr. 18580; C. P. Brzostowski do A. H. Połubińskiego, Słomim 15 IX 1658. *Tamže*, Nr. 1503/I.

⁵¹ W. Gosiewski do B. Radziwiłła, z obozu pod Żejmami 27 IX 1658. *Tamže*, Nr. 4567/II, s. 52–53; Poczobut Odlanicki, J. W. *Pamiętnik*, s. 120.

liko susitarimo su Rusija ir bendros kovos su ja prieš švedus šalininkas. Jis tikėjo, kad, nepaisant iki šiol vykusių ginkluotų incidentų, visų nesutarimų prie Vilniaus ir žinių apie Kremliaus vedamas derybas su švedais, abi šalys gali susitarti. Tuo jį įtikino labai optimistiškai, nors ir migloti, iš Maskvos grįžusio Smolensko vaivados Adomo Motiejaus Sakovičiaus (*Adam Maciej Sakowicz*) pranešimai apie išreikštą caro valią pasiekti susitarimą. Todėl Gosievskis prie Vilniaus ketino pasirodyti ne kaip etmonas, o kaip vienas Seimo išrinktų komisarų derybų klausimais. Laiške kunigaikščiui Boguslavui Radvilai jis pats prisipažino, kad tikisi ištaisyti kitų karaliaus komisarų klaidas ir pasiekti tokį susitarimą, kuris leistų jam sugrįžti prie Kuršo sienos, net jei tą reikės padaryti su Maskvos pajėgomis⁵².

Rugsėjo 26 d. įvyko pirmasis caro pasiuntinių ir karaliaus komisarų suvažiavimas. Nė viena pusė neparodė noro daryti jokių nuolaidų. Abi šalys viena kitai kėlė sunkiai įvykdomas sąlygas. Caro pasiuntiniai griežtai reikalavo grąžinti jiems visą Lietuvą, o karaliaus komisarai, paskatinti Jono Kazimiero laišku, mainais už caro išrinkimą karaliumi reikalavo kuo greičiau grąžinti visas Maskvos užimtas žemes, net tas, kurių ribos buvo nustatytos ir Polianovo taikos sutartimi⁵³. Nepavykus susitarti, netrukus abi pusės pradėjo grasinti viena kitai derybų nutraukimu ir karu⁵⁴. Tačiau nė viena jų tokio radikalaus žingsnio žengti nesiryžo. Vis dėlto Maskvos pasiuntiniai gavo caro įsakymą tęsti derybas, buvo laukiama Kremliaus, kuris buvo priblokštas katastrofiškos situacijos Ukrainoje raidos, sprendimo⁵⁵. Karaliaus komisarai gaudavo karaliaus laiškus, kuriuose jie buvo raginami atkakliai reikalauti grąžinti visas Maskvos užgrobtas žemes ir nesivelti į diskusijas dėl caro teisių į Lenkijos sostą, kita vertus, jiems laiškus siuntė ir Lietuvos kancleris Kristupas Pacas, kuris, išreikš-

⁵² W. Gosiewski do B. Radziwiłła, z obozu pod Żejmami 15 IX 1658, oraz z 27 X. *AGAD, AR*, dz. V, Nr 4567/II, s. 48–49, 52–55; Флоря, Б. Н. *Русско-шведские мирные переговоры в Валесаре (1658) и Речь Посполитая. „Славяноведение“*, 2005, nr. 2, s. 56; Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи*, с. 418.

⁵³ **Polianovo taika** – Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos taikos sutartis, sudaryta 1634–06–14 Semleve (prie Polianovkos upės tarp Drogobužo ir Viazmos, Rusijoje). Ja baigtas 1632–1634 m. karas.

⁵⁴ Jan Kazimierz do komisarzy, z Popowa 24 IX 1658. *BCzart*. 387, s. 106–107; Dąbrowski, J. *Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku. Rzeczpospolita w latach Potopi*, red. J. Muszyńska i J. Wijaczka, Kielce, 1996, s. 103–104.

⁵⁵ Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи*, с. 404–411.

damas lietuvių interesus, kreipė juos link susitarimo su Maskva, bendros kovos prieš švedus ir būsimo susidorojimo su kazokais⁵⁶.

Spalio pradžioje aplink Vilnių ėmė telktis Lietuvos kariuomenės žiedas. Iš Žemaitijos, kirsdamas Šventosios upę, artėjo Gosievskis. Dar prieš spalio 9 d. iš Palenkės atvykęs Sapiega persikėlė per Nemuną, laikomą užkariautų žemių riba, ir iš pietų bei rytų užblokavo Vilnių ir ten buvusią Dolgorukio kariuomenę⁵⁷. Jis sutriuškino į Vilnių besiveržiančius dalinius ir įspraudė į kampą caro įgulas Gardine, Kaune, Trakuose ir Naugarduke, kurių vaivados siuntė į Vilnių nerimą keliančias žinias. Caro pasiuntinių protestai buvo bevaisiai. Iš tiesų etmonas gavo iš karaliaus dvaro aiškesnius nurodymus pereiti prie vis agresyvesnių veiksmų ir galutinio susidorojimo su Dolgorukiu⁵⁸.

Po Kauno mūšio Gosievskis su savo kariuomene pasitraukė ir apsiėjo Žemiuose netoli Kėdainių, laukdamas ir stebėdamas, kaip klostysis įvykiai. Iš ten jis susisiekė su caro pasiuntiniais. Kaip atsakymą jis gavo iš jų kvietimą pasikalbėti ir raginimą neiti su savo kariuomene į žemes, esančias į kairę nuo Šventosios upės, kurios laikomos užkariautomis. Tai turėjo sustabdyti jo divizijos žygį Vilniaus link, ko bijojo rusai. Kaip buvo sutarta anksčiau, jis, kaip komisaras, galėjo paimti tik 300 pagalbinių karių. Etmonas tikėjosi susitarimo su Maskva, todėl neketino jos erzinti tolesnėmis ginkluotomis demonstracijomis. Be to, didžiąją dalį savo pajėgų jis jau buvo išsiuntęs atgal į Kuršą. Kita vertus, jis puikiai žinojo, kad už Aleksejaus Michailovičiaus pasiuntinių nugaros stovi visa Dolgorukio kariuomenė ir Vilniaus įgula. Įtakos turėjo ir didėjančios etmono abejonės dėl tikrųjų Maskvos ketinimų. Todėl jis nutarė pasiimti su savimi 1200 kareivių, vien kavalerijos, be pėstininkų ir pabūklų, ir rugsėjo pabaigoje–spalio pradžioje persikėlė su jais per Šventosios upę ir pajudėjo Vilniaus link⁵⁹. Spalio 7 d. jis įsikūrė Verkiuose, netoli Vilniaus. Tą pačią

⁵⁶ Jan Kazimierz do Komisarzy, w obozie pod Toruniem 7 X 1658. *BCzart.* 387, s. 119–122, list z 15 X 1658, s. 133–135; K. Pac do C. P. Brzostowskiego, spod Torunia 20 X 1658. *Tamże*, c. 233–235.

⁵⁷ K. Matysewicz do B. Radziwiłła, Iszkoldź 9 X 1658. *AGAD, AR*, dz. V, Nr. 9395, s. 7.

⁵⁸ Car do Jana Kazimierza, Moskwa 11(21) II 1659 (kopia). *Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ* (toliau – НБУ), fond 1, Nr. 5985, k. 19v–20; АМГ, т. II, нр. 1036, с. 616–617.

⁵⁹ Gründliche Relation des Treffens, welches am 9. September 1658 bei *Kaunen*. *BN*, mf. 29615 (wiadomości z Kiejdan 24 IX 1658).

dieną caro pasiuntiniai pareikalavo sumažinti jų lydinčių kareivių skaičių. Jis neketino to daryti, juolab kad atvykęs į vietą greitai suprato vyraujančią abipusį susipriešinimą, nenorą daryti jokių nuolaidų, o tai nieko gero nežadėjo. Iš karaliaus komisarų jis sužinojo, kad rusai rengia prieš juos ginkluotas demonstracijas ir palapinę, kurioje vyko suvažiavimai, apsupo keliskart daugiau savo karių, nei buvo sutarta anksčiau. Tokia grėsminga jų laikysena buvo siekiama suminkštinti komisarų požiūrį ir priversti juos sutikti su caro sąlygomis. Į pasiuntinių pasiūlymą sustabdyti derybas, kol iš Maskvos bus gauti nauji nurodymai, jis atsakė, kad sutiktų, jei caro kariuomenė nedelsdama susijungtų su jo ir Sapiegos kariuomene ir kartu žygiuotų prieš švedus⁶⁰. Tačiau negavo tam sutikimo. Dar daugiau, šoką turėjo sukelti iš Aleksejaus Michailovičiaus diplomatų išgirstas grasinimas dėl galimo Maskvos ir Švedijos kariuomenės bendradarbiavimo veikiant prieš lietuvius. Visa tai prieštaravo Sakovičiaus iš Maskvos perduotai informacijai ir sužlugdė visas viltis susitarti su rytų kaimyne⁶¹. Taip pat tai kėlė didelį susirūpinimą dėl galimos Kremliaus ir Stokholmo sąjungos. Atrodo, kad nuo tada Gosievskis ėmė aiškiai suvokti ginkluoto pasipriešinimo Maskvai neišvengiamumą, ypač kai spalio viduryje caro pasiuntiniai atvirai pagrasino jam, kad jo kariuomenė užpuls Verkiuose stovinčius Gosievskio dalinius, jei jis iš tos vietos nepasitrauks. Tik tuomet jis aiškiai pritarė veiksams, kurių tikslas buvo patraukti į savo pusę Vygovskio ir Nečajaus kazokus⁶².

Tuo metu netoli Vilniaus stovyklą įrengęs Sapiega užblokavo maisto tiekimą į miestą, o jo kariai neleido Dolgorukio žmonėms iš jo išvykti, tad netrukus juos ėmė kamuoti badas. Jo pajėgos taip pat smogė maistą ir amuniciją gabenusiam 1200 caro dragūnų pulkui, kuriam vadovavo pulkininkas Semionas Brinkas. Lietuviai juos apsupo Medininkuose (30 km į rytus nuo Vilniaus), tačiau gerai besiginančių caro karių įveikti nepavyko. Nieko nedavė ir į Sapiegą nukreipti caro pasiuntinių su Nikita

⁶⁰ Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи*, p. 418–419.

⁶¹ Car do Jana Kazimierza, Moskwa 11(21) II 1659 (kopia), *HBV*, fond 1, Nr. 5985, k. 20v-21; W. Gosiewski do B. Radziwiłła, z obozu pod Werkami 15 X 1658. *AGAD, AR*, dz. V, Nr 4567/II, s. 70; J. Dąbrowski, J. Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku. *Rzeczpospolita w latach Potopu*, s. 104.

⁶² W. Gosiewski do B. Radziwiłła, z obozu pod Werkami 15 X 1658. *AGAD, AR*, dz. V, Nr. 4567/II, sp. 70; Taip pat žr.: 1658 m. spalio pradžios laiškas be datos, p. 10–106, ir spalio 20 d. laiškas Janui Mieženskiui iš stovyklos prie Verkių, p. 78–79.

Odejevskiu priešakyje protestai ir reikalavimai įleisti dragūnus į Vilnių⁶³. Gosievskio žmonės taip pat likvidavo mažesnius caro dalinius, blokavo maisto tiekimą, net bandė į Nerį metamomis medinėmis plokštėmis nugriauti Žaliąjį tiltą⁶⁴. Tai kėlė pavojų caro kariuomenei, kuri Vilniuje buvo išsidėsčiusi abiejuose upės krantuose. Jei tiltas sugriūtų ir viena kariuomenės dalis būtų užpulta, kitai kariuomenės daliai būtų labai sunku ateiti į pagalbą. Maskvėnų vadai neliko skolingi – puldinėjo Gardino, Kauno, Vilniaus miestiečius ir vietas bajoriją.

Esant tokiai įtemptai situacijai ir neturint vilčių dėl sėkmingos derybų baigties, spalio 18 d. caro pasiuntiniai vėl pateikė pasiūlymą šias derybas stabdyti, kol bus gauti caro nurodymai. Iki to laiko kariuomenės turėjo išsiskirstyti. Su tuo nesutiko karaliaus komisarai, teigdami, kad po trejų metų kariuomenės ir Lietuvos bajorijos laikymo Karūnos sudėtyje jie turės grįžti atgal⁶⁵. Tačiau praėjus dienai, kai komisarai vėl atmetė reikalavimą grąžinti visas lietuviškas žemes, abi pusės galiausiai nusprendė nutraukti derybas ir išsiskirstyti, laukdamos naujų nurodymų. Apie kitus tos dienos įvykius žinoma iš paties Dolgorukio pasakojimo, kurį jis atsiuntė carui. Išgirdęs apie derybų finalą, kunigaikštis išvedė savo kariuomenę iš stovyklos Sapiegos pozicijų link. Mūšiams kelią užkirto karaliaus komisarai ir nustebeš Sapiega, kurie išsiuntė Dolgorukiui ir caro pasiuntiniams prašymą susilaikyti nuo puolimo, įtikinę, kad yra pasirenkę sudaryti susitarimą su caru ir kad derybos būtų atidėtos rytdienai. Rusai su tuo sutiko ir grąžino kariuomenę į stovyklą. Kaip toliau rašė kunigaikštis, pasiuntiniai ir Sapiega melavo ir kitą dieną, t. y. spalio 20-ąją, į derybas nieko neatsiuntė. Tačiau tądien į jų rankas pateko Gosievskio dragūnas, kuris pasidalijo tarp kareivių sklandančiu spėjimu, kad abu etmonai planuoja bendrą Dolgorukio kariuomenės puolimą⁶⁶.

⁶³ АМГ, т. 2, нр. 1035, с. 613–614; Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи*, с. 414–415.

⁶⁴ J. Mierzeński do B. Radziwiłła, Królewiec 6 XI 1658, AGAD, AR, dz. V, Nr. 9646/I, s. 103; АМГ, т. 2, нр. 1035, с. 613; Car do Jana Kazimierza, Moskwa 11(21) II 1659. НБУ, фонд. 1, Nr. 5985, к. 22-22v.

⁶⁵ Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи*, с. 420–421.

⁶⁶ Ten pat, p. 421; АМГ, т. 2, нр. 1035, с. 614.

DERYBŲ SUSTABDYMAS. KUNIGAİKŠČIO JURIAUS DOLGORUKIO LIETUVOS KARIUOMENĖS PRIE VERKIŲ 1658 M. SPALIO 21 D. PUOLIMAS

Karaliaus komisarai ir caro pasiuntiniai išsiskirstė, tariamai pasiekę susitarimą, tačiau prie Vilniaus liko stovėti viena kitai priešiškos kariuomenės. Gosievskio ir Sapiegos stovyklas skyrė sunkiai įveikiama Neries upė, miškinga ir pelkėta vietovė, taip pat Dolgorukio kariuomenė. Tad susisiekimas tarp jų buvo labai sudėtingas, prie to prisidėjo ir tai, kad Maskvos kariuomenė nepraleisdavo pasiuntinių. Nors jau spalio 14 d. caro pasiuntiniai grasino Gosievskiui Dolgorukio kariuomenės puolimu, jis buvo nusiteikęs optimistiškai, kadangi buvo įsitikinęs, kad užima geras gynybines pozicijas. Jis tikėjo, kad ten galės ilgai išlaikyti gynybą⁶⁷. Jis tikėjosi pastiprinimo iš Sapiegos, nes jo į Verkius atsivežtos menkos pajėgos nebūtų pajėgios pasipriešinti Maskvai, jei ši pultų. Iš Samuelio Zubovičiaus pasakojimo matyti, kad su šiais paramos daliniais, užuotėjęs prieš Maskvą, jis ketino žygiuoti į Kuršą prieš švedus. Jo tikslas buvo kovoti su švedais, o ne su Maskva, kur jis ir ketino vykti, kai bevaisės derybos artėjo prie sustabdymo. Jis taip pat žinojo, kad viltys gauti Maskvos pastiprinimą žlugo, todėl bandė jį gauti iš Sapiegos. Dėl susisiekimo sunkumų jis gavo atsakymą tik spalio 20 d., sekmadienį. Didysis etmonas pranešė, kad negalės jam suteikti jokios pagalbos. Galbūt jis sužinojo tikruosius kolegų tikslus ir neketino eikovoti savo pajėgų kovodamas prieš visą Maskvos galybę.

Gavęs atsakymą iš Sapiegos, kuris atmetė bet kokios bendros veiklos galimybes, Gosievskis nusprendė pasitraukti iš Verkių. Vežimai turėjo pajudėti naktį, o kavalerija – ryte. Gosievskis įsikūrė ant aukštos, plokščios Verkių kalvos, ant kurios stovėjo Vilniaus vyskupų rūmai. Ji stūksojo virš slėnio, kuriuo tekėjo Neris. Nuo šios kalvos vėrėsi vaizdas į stačiai besileidžiančią miškingą ir griovių išraižytą vietovę, vietomis apsemtą. Šia vietove patekti ant etmono užimtos kalvos iš visų trijų pusių buvo sunku, o kavalerijai beveik neįmanoma. Iš pietų, nuo Vilniaus pusės, driekėsi kelias. Tačiau juo negalima buvo pakilti į kalną, iš vakarų pusės kelias supo kalvos papėdė, į kurią patekti taip pat buvo sunku. Jis vedė į šiaurės

---

⁶⁷ W. Gosiewski do B. Radziwiłła, z obozu pod Werkami 15 X 1658. *AGAD, AR*, dz. V, Nr. 4567/II, s. 70–71.

rytų kalvos pusę, kur reljefas buvo žemesnis, lygesnis, dėl to į kalvą kilti buvo patogiau būtent iš ten⁶⁸. Pasinaudojus šiais reljefo ypatumais, čia buvo galima ilgai gintis, jei tik pėstininkų ir artilerijos pajėgos, su kurio-
mis iš šios pusės net galima buvo blokuoti prieigą, būtų stiprios. Tačiau etmonas neturėjo nei vieno, nei kito. Lietuvių stovykla buvo išsidėsčiusi ant pačios kalvos ir netoliese esančioje teritorijoje, greičiausiai į šiaurės vakarus, kur buvo lygesnis reljefas, dėl ko buvo lengviau įrengti palapines ir įtvirtinimus. Taip pat tikėtina, kad susirėmimo dieną nemažos dalies iš 1200 atvykusių kareivių stovykloje nebuvo. Po ilgesnio pasipriešinimo jie visada išsiskirstydavo į savo namus, kiti sukiojosi po vietoje, ieškodami maisto ir kitų atsargų. Be to, nors netoliese buvo Dolgorukio stovykla ir jau kelias dienas grėsė mūšis, tarp lietuvių vyravo nerūpestingos nuotai-
kos. „*Kalbant apie netvarką, mūsų stovykla stovėjo už mylios nuo priešų, be apkasų, be pabūklų, be pėstininkų, girtuokliaujanti, be deramo atsargumo*“, – rašė liudininkas⁶⁹. Stovykloje įsivyravo sumaištis ir netvarka, todėl net nebuvo įgyvendintas planas palikti stovyklą. Taip pat nebuvo vykdomas priešų stebėjimas – miškingas ir kalvotas reljefas suteikė jiems galimybę slapta priartėti prie jo pozicijų.

Dolgorukis savo puolimą pateisino būtinybe gintis, kai iš lauko etmono kariuomenės sugauto dragūno sužinojo, kad Sapiega ir Gosievskis ketina kartu jam smogti. Kadangi derybos baigėsi fiasko, toliau laikyti didelę kariuomenę Vilniaus stovykloje tapo pavojinga. Sapiegai blokavus atsargų tiekimą, caro kariuomenei grėsė badas, kuris jau buvo prasidėjęs. Dolgorukiui buvo būtina išvesti iš Vilniaus beveik du mėnesius ten stovėjusią kariuomenę. Smūgio kryptį tikriausiai lėmė tai, kad lauko etmonas turėjo silpnesnes pajėgas. Galbūt to priežastis buvo noras atkeršyti tam, kuris ilgą laiką deklaravo carui ir jo pasiuntiniams savo pasirengimą tarnauti, palaikyti caro reikalavimus dėl Abiejų Tautų Respublikos, prašė postų ir paramos, o galiausiai pats pirmasis pakėlė ginklus prieš Aleksejaus Michailovičiaus kariuomenę. Lengva pergalė prieš Gosievskį kuriam laikui taip pat galėjo paralyžiuoti Sapiegos norą kovoti, kas būtų leidę caro kariuomenei saugiai pasitraukti iš Vilniaus. Tą patvirtina ir faktas, kad Gosievskio kariuomenė nestovėjo atgaliniame caro kariuomenės ke-

⁶⁸ Už visas pastabas apie mūšio vietovės reljefą ir lietuvių stovyklos vietą norėčiau padėkoti Arturui Juškevičiui.

⁶⁹ S. Zubowicz do B. Radziwiłła, Ragneta 29 X 1658. AGAD, AR, dz. V, Nr. 18818, s. 5.

lyje. Šis kelias ėjo priešingoje Vilniaus pusėje ir buvo kontroliuojamas Sapiegos kariuomenės, kuri už lauko etmono kariuomenę buvo daug stipresnė. Pagal lenkų šaltinius, tomis dienomis, kai nutrūko derybos, didysis etmonas buvo labai karingai nusiteikęs. Spalio 18 d. jis turėjo raginti Dolgorukį stoti į mūšį. Jo užmojus galėjo pažaboti komisarai, įtikinėdami jį, kad „*maskvėnų pajėgos galingesnės, jų pasalose patrankos matomos*“. Pats kunigaikštis savo ruožtu turėjo atsakyti, kad nebuvo jokio caro įsakymo dėl kovos⁷⁰. Sunku nustatyti, kiek komisarų aprašyti spalio 18-osios įvykiai yra supainioti su Maskvos aprašytais spalio 19-osios įvykiais. Tačiau galima abejoti, ar didysis etmonas apskritai ketino stoti į ginkluotą kovą su Dolgorukiu. Spalio 19-osios įvykiai aiškiai parodė, kad stoti į mūšį norėjo pats kunigaikštis, be to, dar tuomet, kai su informacija apie agresyvius Lietuvos etmonų ketinimus į jo rankas dar nebuvo patekęs nė vienas dragūnas. Mūšio perspektyva išgąsdino Sapiegą, todėl jis ir komisarai paprašė Dolgorukio atitraukti savo kariuomenę. Etmonas turėjo pagrindo baimintis. Jo pajėgos, kaip liudijo komisarai, buvo silpnesnės už caro. Be to, jam už nugaros Medininkuose gynėsi Maskvos pulkas. Stovėdamas saugiu atstumu, jis galėjo sau leisti blokuoti Vilnių, nutraukti atsargų tiekimą, išgaudyti ir sutriuškinti nedidelius priešo dalinius. Tačiau jis negalėjo pasipriešinti nuo Vilniaus puolančiai caro kariuomenei. Tuo mažiau įtikinamai skamba Dolgorukio žodžiai apie abiejų etmonų planus užpulti jo kariuomenę Vilniuje. Net ir jis negalėjo nežinoti, kad Lietuvos kariuomenė yra silpna, kai reikia užimti įtvirtintus punktus. Jis ir pats matė, kaip nesėkmingai ji bandė palaužti vieno Maskvos dragūnų pulko pasipriešinimą Medininkuose. Todėl informaciją Dolgorukio pasakojime, pateiktą jau po mūšio, ir jame aprašytą epizodą apie sugautą dragūną reikėtų vertinti labai atsargiai. Gali būti, kad šis epizodas buvo tiesiog išgalvotas, siekiant caro akyse pateisinti išpuolį prieš vieną iš karaliaus komisarų. Juolab kad caras aiškiai uždraudė jam imtis karinių veiksmų, o caro pasiuntiniai ir karaliaus komisarai nenutraukė derybų, bet spalio 19 d. suvažiavime jas atidėjo, sutarę, kad, kol kitame suvažiavime bus gauti nauji nurodymai, caro pasiuntiniai lauks Polocke, o karališkieji – Slonime⁷¹.

⁷⁰ Diariusz traktatów o wiecznym pokoju z posłami moskiewskimi A. D. 1658. *BCzart.* 2107, s. 262–264; Dąbrowski, J. *Polsko-moskiewskie rokowania*, s. 106.

⁷¹ Ten pat, p. 105–106.

Ruošdamasis smogti, Dolgorukis paliko Osipo Sukino pulką saugoti miesto nuo staigaus Sapiegos puolimo, o Vasilijaus Volynskio pulkui buvo pavesta užkirsti kelią Gosievskui gauti pastiprinimą. Iš abiejų šių pulkų jis atskyrė stipriausius vienetus ir prijungė juos prie kariuomenės, kuri turėjo pulti prie Verkių⁷². Jų atsitraukimo neturėjo pastebėti Sapiegos žmonės. Stovyklos su likusia kariuomenės dalimi liko savo vietoje ir gerai maskavo veiksmus, kurių buvo imtasi, perdislokuojant pajėgas kita kryptimi. Tokiu būdu caro kariuomenės vadas užsitikrino neabejotiną kiekybinį pranašumą. Visų pirma, jis turėjo stiprius pėstininkų dalinius, užtikrinančius didelę ginkluotės galią. Sunku nustatyti, kiek kareivių dalyvavo puolime prie Verkių. Žygyje į Žemaitiją galėjo dalyvauti iki 10 000 karių. Didelių praradimų jie ten nepatyrė, o grįžę į Vilnių buvo papildyti iš pradžių į Gardiną planuotais išsiųsti daliniais. Jo kariuomenė galėjo net padidėti, palyginti su pajėgomis, kurias prieš du mėnesius jis vedė į Žemaitiją. Jeigu taip, palikęs Sukino ir Volynskio priedangos grupes, Verkiuose jis galėjo panaudoti iki 6–8 tūkstančių karių, kas suteikė jam didžiulį pranašumą prieš Gosievskio kariuomenę, kurią daugiausia sudarė kavalerija. Greičiausiai jau sutemus, sekmadienį, spalio 20 d., jis ėmė lėtai perdislokuoti puolimui paruoštą kariuomenę vietovėje aplink kalvą Verkiuose. Pėstininkai apsupo kalvą, kad patektų į jos plynaukštę iš visų įmanomų pusių. Kad pasiektų jos viršūnę, jie turėjo įveikti griovius ir duobes. Tai buvo sunki užduotis, tačiau taip buvo užtikrinama, kad artėjant prie puolimo pozicijų jie galės pasislėpti daugybėje griovių ir įdubų. Pasiekę kalvos viršūnę, caro kareiviai tikriausiai laikėsi tyliai ir laukė signalo pulti. Kavalerijai Dolgorukis iškėlė užduotį – reikiamu momentu atakuoti nuo kelio, palaipsniui artėjant iš šiaurės rytų. Norėdama tai padaryti, kad užimtų poziciją, kavalerija turėjo apeiti kalną iš Vilniaus pusės. Tikėtina, kad jis čia taip pat išdėstė du gerai veikiančius šaulių pulkus.

Maskvos kariai prie lietuvių pozicijų priartėjo taip slapta, kad šie net nepastebėjo manevro, kuriuo buvo siekiama apsupti jų pozicijas. Prisimenant Zubovičiaus išsakytą nuomonę apie tvarką jų stovykloje, tai nestebina. Niekas nesivargino pasirūpinti sargyba. Gosievskis, karininkai ir kareiviai tikriausiai jau buvo įpratę kasdien girdėti abipusius grasinimus nutraukti derybas, atnaujinti karą. Juos ramino faktas, kad derybos vis dar galiojo, o jų laikotarpiu abi pusės prisiekė užtikrinti viena kitos saugumą.

⁷² АМГ, т. 2, №. 1035, с. 614.

Tai, kas vyko toliau, išsamiausiai aprašyta dviejuose šaltiniuose. Pirmasis – lotynų kalba 1691 m. išleistas Samuelio Venslavskio (*Samuel Węślawski*) darbas, skirtas lauko etmono žygdarbiams⁷³. Knyga parašyta herojaus šlovinimo dvasia, daugelyje vietų ji yra beveik panegirikos stiliaus. Tai pasakytina ir apie Verkių mūšio aprašymą, kurį skaitant pernešygiškai aiškiai juntama, kad autoriui buvo sunku susitaikyti su savo didvyrio pralaimėjimo ir nelaisvės faktu. Taigi jis pasaldino šį kartėlį aprašydamas nepaprastus kariuomenės, kuriai vadovavo tame mūšyje, laimėjimus. Pats etmonas buvo vaizduojamas kaip puikus vadas, kuris mūšio lauke visus padrašindavo, gražindavo atgal į mūšio lauką bėgančiuosius ir pan. Tad visa tai reikėtų turėti omenyje ir jo aprašytas mūšio detales vertinti atsargiai. Nuo jo skiriasi jau anksčiau cituotas įvykių dalyvio Samuelio Zubovičiaus aprašymas. Jis nėra išsamus, bet glaustas, konkretus, be nereikalingų pagražinimų, patikimas, bandant rekonstruoti įvykių eigą.

Šių dviejų autorių informaciją galima papildyti kelių kitų smulkesnių šaltinių duomenimis. Verta paminėti Smolensko vaivados Adomo Maciejaus Sakovičiaus laišką, rašytą dar spalio 25 d. Vilkmergės pavieto Montrimiškių dvare, netoli mūšio lauko⁷⁴. Bėgdamas iš Verkių, į šį dvarą atvyko Zubovičius ir rado daug bendražygių, kurie jau anksčiau čia buvo atvykę iš mūšio lauko. Iš jų Sakovičius gavo daug informacijos apie mūšio eigą. Taip pat verta paminėti eiliuotą pasakojimą apie Kauno ir Verkių mūšius⁷⁵.

Kaip rašė Samuelis Zubovičius ir liudijo Venslavskis, pirmadienį, spalio 21 d., „ryte, kai žmogus jau gali atpažinti žmogų“, įvyko staigus puolimas. Tačiau netrukus jų pasakojimai ima smarkiai skirtis. Anot Venslavskio, stovyklą perspėjo sargybiniai, kurie pamatė artėjantį priešą, tad kareiviai galėjo išsirikiuoti mūšiui. Zubovičius ir Sakovičius pateikia visiškai skirtingą įvykių vaizdą. Lietuviams tai buvo visiškas netikėtumas – budrumo trūkumas padarė savo. Sunku paneigti, kad Dolgorukiui nebuvo žinoma apie Gosievskio karių nerūpestingumą ir ten vyraujančią netvarką. Jis puikiai pasirinko atakos laiką. Dolgorukis galėjo tikėtis, kad stovykla bus nesaugoma, o didžioji dalis kariuomenės, įskaitant nemažai

⁷³ Węślawski, S. *Victor et victus Vincentius Corvinus Gosiewski [...]*. Wilno, 1691, s. 34–42.

⁷⁴ A. M. Sakowicz do B. Radziwiłła, z Montrymiszek 25 X 1658. *AGAD, AR*, dz. V, Nr. 13739, s. 30–31.

⁷⁵ Lament o zniesieniu wojska Jmci Gosiewskiego Hetmana Polnego WXLitt. pod Wekami. *BCzart.* 400, s. 291–298.

girtų karių, miegos. Prognozės dėl stovyklos sargybos visiškai išsipildė. Rusai, niekieno nepastebėti, tyliai prisėlino taip arti, kad pagaliau juos pastebėję lietuviai galėjo tik šaudyti ir kautis kardais. Šis šurmulyš turėjo pažadinti iš miego ir pakelti ant kojų likusią kariuomenę bei etmoną. Tikėtina, kad pirmosiomis akimirkomis niekas nežinojo, kas vyksta ir iš kur puolama. Gosievskis neabejotinai bandė sutelkti karius ir paruošti juos mūšiu. Reikėtų prisiminti, kad jo kariuomenę sudarė vien kavalerija. Norėdami stoti į kovą, iki tol miegoję kareiviai turėjo kažkaip apsirengti, išsitraukti ginklus, paruošti palydą sudarančius tarnus ir pabalnoti žirgus, rasti vietą vėliavoms ir išsirikiuoti, o kai jau viskas būtų paruošta, vadas nuspręstų, kuria kryptimi ves savo žmones. Visa tai vyktų neapsakomoje sumaištyje, smarkiai apšaudant besiartinantiems Maskvos pėstininkams. Praėjus kelioms dienoms po mūšio, Sakovičius išklausė karininkų, kuriems pavyko ištrūkti iš mūšio lauko gyviems, pasakojimų. Remdamasis jais, jis rašė, kad stovykloje buvo galimybė pasipriešinti priešui, nes vietoj įtvirtinimų galėjo pasitarnauti šios vietovės gamtiniai ypatumai: stovyklą supantys kalnai, miškai ir daubos. Tam galėjo sutrukdyti ir nedidelė saujelė lietuvių. Į mažą jų skaičių atkreipė dėmesį ir Zubovičius. Iš Vorbeko Letovo (*Vorbek Lettow*) pasakojimo matyti, kad šiomis vietovės sąlygomis pasinaudojo ir caro pėstininkai, kurie pradinėje fazėje stovėjo už jų, apsupę kalvą iš visų pusių, apšaudydami jos plokščiąją dalį. Pasinaudoję netikėtumo efektu ir sumaištimi lietuvių gretose, taip pat didžiule kiekybine ir ugnies persvara, maskvėnų pėstininkai ėmė šturmuoti kalvą. Puldami iš įvairių pusių, jie ėmė supti lietuvius iš šonų – nuo Verkių ir kelio, einančio link Riešės upės, pusės.

Gosievskis bandė organizuoti pasipriešinimą. Tikriausiai jis turėjo mažai įtakos bendriems savo karių veiksams, kaip bando teigti Venslavskis. Užkluptų dalinių kariai, stovėję stovykloje prie savo vėliavų, telkėsi į grupes ir bandė priešintis savarankiškai. Etmonui neabejotinai galiausiai pavyko surinkti šiek tiek kavalerijos, ją jis padalijo į dvi grupes: vienai vadovauti paskyrė Kazimierą Žeromskį, o kitą perdavė pulkininkui Stanislavui Lipnickiui (*Stanisław Lipnicki*). Jie kelis kartus susidūrė su caro kavalerija, galbūt net pasiekė laikinų laimėjimų, bet ne tokių, kaip tuo atveju, kai Žeromskis privertė bėgti dvylika Maskvos kuopų, kaip teigia Gosievskio panegiristas. Caro kavaleriją puikiai saugojo pėstininkai, todėl bet kokia lietuvių sėkmė reišė, kad jie pakliūdavo į tankią šių pėstininkų ugnį. Taip pat reikia prisiminti, kad kalvos teritorija buvo

nedidelė, ir tai neleido lietuvių kavalerijai surengti visaverčio puolimo⁷⁶. Didžiausius nuostolius patyrė kai kurie svetimšalių daliniai ir Siesickio husarų vėliava. Tuo metu priešas į mūšį įtraukė vis daugiau pėstininkų dalinių, didindamas savo kiekybinį pranašumą ir ugnies škvają, su kuriuo negalėjo susidoroti nei lietuvių kavalerija, nei pėstininkai. Negalėdami atlaikyti besiantinančio rusų flango ugnies, lietuviai kartu su etmonu ėmė trauktis, o jų priedanga buvo patikėta pulkininkui Stanislavui Lipnickiui, kuris, nors iš pradžių ir bandė atlikti šią užduotį, vėliau buvo sužeistas į ranką ir neteko kelių žirgų⁷⁷.

Tikėtina, kad iš visų pusių spaudžiami Gosievskio kariai ėmė judėti link kalvos šiaurės rytų pusėje esančio nuolaidaus šlaito ir ten besidriekiančio kelio, tikėdamiesi išsisukti iš spąstų. Jie nežinojo, kad toje pusėje Dolgorukis buvo parengęs lemiamą smūgį. Jis teko lietuviams, kurie bandė kaip nors sutelkti savo gynybą. Reikia prisiminti, kad, jei mūsų bandymas atkurti mūšio eigą yra teisingas, jie buvo atsukę nugaras į kelią, kurio link traukėsi puolami iš priekio ir šonų artėjančių caro pėstininkų. Staigus Maskvos kavalerijos puolimas smogė lietuviams iš už nugaros ir, greičiausiai, ten pat pralaužė jų gynybą. Už kavalerijos iš tos pačios pusės jiems smogė du maskvėnų šaulių pulkai.

Netrukus duotas signalas trauktis galutinai dezorganizavo kovotojus. Kaip tik tuo metu gynyba visiškai subyrėjo ir kariai puolė bėgti, kad išsivaduoję iš gausių priešų pėstininkų pajėgų gniaužtų. Stovykla ir visas joje esantis turtas buvo palikti. Patogus kelias šiaurės rytų pusėje pasirodė esąs užblokuotas. Pasak šaltinių, jie bėgo siauru keliu Giedraičių ir Molėtų miestelių link. Kai kuriems raiteliams tikriausiai pavyko prasi-veržti pro sėkmės pakylėtų pėstininkų rikiuotę. Kiti bėgo nuo plynaukštės stačiais šlaitais žemyn ir toliau per miškus, pilnus vėjovartų ir pelkių, iki pelkėtos Riešės upės. Šimtų karių persikėlimas per ją buvo lemtingas, nes būtent joje nuo įnirtingai persekiojančių priešų rankos žuvo dauguma lietuvių. Kilus milžiniškam sąmyšiui, niekas nė nepagalvojo, kas nutiko etmonui. Tuo metu jis, kaip Boguslavui Radvilai rašė Kristupas Pacas,

⁷⁶ Vorbek-Lettow, M. *Skarbnica pamięci*. Opr. E. Galos, F. Mincer, Wrocław, 1968, s. 282

⁷⁷ *Merita JM Pana Stanisława z Lipnik Lipnickiego marszałka mozyrskiego...* Vilniaus universiteto biblioteka, f. 3, Nr. 89, k. 344 (šį tekstą paskelbė: Nagielski M. Pułkownik Samuel Lipnicki. Przyczynek do problematyki awansu kadry zawodowej armii Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Litwa w epoce Wazów*, pod. red. W. Kriegseisen i A. Rachuby, Warszawa, 2006, p. 339).

„savų beveik buvo atiduotas skerdyklai“, ilgai gynėsi, prarado du žirgus, buvo sužeistas ir galiausiai pateko į priešo nelaisvę⁷⁸. Išsibarstę lietuvių daliniai kurį laiką telkėsi įvairiose vietose. Kelias dienas apie Gosievskio likimą nieko nebuvo žinoma.

KOKIĄ KARIUOMENĘ ETMONAS VINCENTAS GOSIEVSKIS TURĖJO VERKIUOSE? KOKIŲ NUOSTOLIŲ PATYRĖ?

Mūšis ilgai netruko. Negausi ir dezorganizuota Gosievskio kariuomenė ilgai negalėjo priešintis Maskvai turint didžiulę persvarą. Susidūrimas baigėsi gana greitai, tikrai netruko ilgiau nei penkias valandas, kaip norėjo Venslavskis. Pralaimėjimas buvo absoliutus, dėl to buvo kaltas atsargumo trūkumas ir pasitikėjimas komisaro duota priesaika. Lietuvos kariuomenės laimei, patirti nuostoliai nebuvo dideli. Tą liudija įvairūs šaltiniai. Apie nuostolius nebuvo jokių žinių beveik dvi savaites, nes išsibarstę daliniai pradėjo rinktis vėliau. Tik lapkričio 7 d. patikimas kunigaikščio Boguslavo Radvilos tarnas Jonas Mieženskis atsiuntė jam į nelaisvę patekusių asmenų pavardžių sąrašą. Jis pridūrė, kad jau susirinko daug kitų išsigelbėjusių ir tik nedaugelis mirė⁷⁹. Vorbekas Letovas iš savo sūnaus Kristupo laiško sužinojo, kad žuvo tik 50 žmonių (šis skaičius neabejotinai yra per mažas), taip pat gavo paimtųjų į nelaisvę sąrašą. Jis paminėjo tik keturis žuvusius karininkus⁸⁰. Vladislovas Počobutas Odlanickis taip pat įvardijo svarbiausių į nelaisvę patekusių asmenų pavardes, išskyręs iš bendro į nelaisvę patekusiųjų skaičiaus, kurių sudarė apie 100 žmonių. Anot jo, mūšyje žuvo dar 100 žmonių⁸¹. Lietuvos kancleris Kristupas Pacas pripažino, kad „dviejų šimtų ir kelių dešimčių žmonių, nors ir gerų kavalierių, netektis“ netrukus bus kompensuota. Tačiau didžiausia netektis buvo Gosievskio paėmimas į nelaisvę. Kariuomenė neteko narsaus vado, o karališkasis dvaras – atsidavusio rėmėjo. Kariuomenėje įsivyravo slogi

⁷⁸ K. Pac do B. Radziwiłła, z obozu pod Toruniem 11 XI 1658. *AGAD, AR*, dz. V, Nr. 11208/I, s. 71.

⁷⁹ J. Mierzeński do B. Radziwiłła, z Królewca 7 XI 1658. *AGAD, AR*, dz. V, Nr. 9646/I, s. 107–110.

⁸⁰ *M. Vorbek Lettow*, s. 282–283.

⁸¹ Poczobut Odlanicki, J. W. *Pamiętnik*, s. 121–122.

atmosfera, nes Gosievskio karininkai kaltino Sapiegą, kad šis, nenorėdamas padėti bendražygiui, prisidėjo prie jo patekimo į nelaisvę. Šis pralaimėjimas slegiamai paveikė Lietuvos kariuomenę ir bajoriją.

Belaisviais ir jų turima informacija taip pat domėjosi ir Dolgorukis. Dar būdamas Vilniuje ir vėliau kelyje, jis juos apklausė. Įdomu tai, kad, pasak jo, remdamasis jų parodymais, jis perdavė carui Gosievskio kariuomenės, kurią sutriuškino, aprašymą⁸². Pirmiausia jo pasakojime išvardijami belaisvių vardai, po to – daliniai, su kuriais jam teko kovoti prie Verkių. Iš pradžių jis įvardija 8 husarų kuopas po 50, 40 ir 30 vyrų kiekvienoje. Tuo metu Žemaitijos divizijoje buvo 4 husarų vėliavos. Iš Vorbeko Letovo pasakojimo žinome, kad mūšyje dalyvavo dvi Gosievskio husarų vėliavos: viena – vadovaujama leitenanto Kazimiero Žeromskio (*Kazimierz Żeromski*), kita – Adomo Maciejaus Sakovičiaus (*Adam Maciej Sakowicz*), taip pat minima Kazimiero Daumanto Siesickio vėliava. Remiantis samdos raštais, pirmosios dvi turėjo turėti po 200, o trečioji – 120 žirgų. Kiek šių žirgų buvo prie Verkių, nežinome, nors Dolgorukio pasakojime gali būti dalis tiesos. Etmonas ketino ne kariauti, o dalyvauti derybose. Jam nereikėjo visų vėliavų. Reprezentaciniais tikslais jis iš jų išrinko labiausiai nusipelnčius bendražygius. Gali būti, kad tai patvirtina Zubovičius, minėdamas, kad bėgantieji paliko viską, ką turėjo: palapines, šarvus, drabužius, viską, „*ką buvo pasiėmę, norėdami pasipuikuoti prieš Maskvą*“. Jis vardija toliau: 12 reitarų kuopų po 100 ir 160 karių, 7 kazokų kuopas po 200, 170 ir 100 karių, 160 karių etmono šarvininkų kuopą („rota pancerna“), 12 dragūnų kuopų po 180, 160 ir 100 karių. Ir galiausiai – kiek ir kokių karių etmonas paliko prie Šventosios upės. Susumavus šių skaičių vidurkius, Gosievskio vadovaujamoje stovykloje prie Verkių turėjo būti beveik 5000 žmonių.

Tai neįtikimas skaičius, nieko bendra neturintis su Lenkijos šaltiniais. Kaip jau minėta, nuvykęs į Vilnių, Gosievskis pasiuntė saugoti Kuršo ir Žemaitijos nuo švedų grėsmės iš pradžių Mykolo Kazimiero Paco, o vėliau ir daug didesnę Samuelio Komorovskio vadovaujamą grupę. Persikeldamas per Šventosios upę, jis išsiuntė atgal pabūklus ir dalį savo pajėgų, kad į Verkius kaip komisaras derybų klausimais išvyktų turėdamas tik 1200 raitelių. Gosievskis nebuvo už griežtą poziciją Maskvos atžvilgiu, jis tikėjosi, kad pavyks sudaryti susitarimą Vilniuje ir gauti pastiprinimą

⁸² Žr. АМГ, т. 2, №р. 1035, с. 615.

kovojant prieš švedus. Jo pasirodymas 5000 karių priešakyje liudytų visiškai priešingus etmono ketinimus. Visi cituotų šaltinių autoriai atkreipė dėmesį į nedidelį jo pajėgų karių skaičių. Sakovičius ir Zubovičius rašė apie „saujelę“, o Vorbekas Letovas padarė išvadą: „*Dieve, apsaugok nuo tokio neapgaltoto kritimo, kai su tokia maža saujele karių, be pabūklų ir pėstininkų, žengiama tiesiai į priešą.*“ Be to, reikia nepamiršti, kad Verkių aukštumos plynaukštėje buvo nedaug vietos. Joje vos tilpo 1200 vyrų stovykla su žirgais ir įtvirtinimais. Fiziškai ten nebuvo įmanoma įkurdinti net keturis kartus didesnės stovyklos. Tikėtina, kad lietuvių buvo mažiau, nei kad jų buvo atvežta į Verkius – 1200 žmonių. Kaip minėta, buvo akivaizdu, kad stovykloje esanti kariuomenė mažėjo. Kareiviai skirstėsi į namus, į patogesnes patalpas, ieškodami geresnių sąlygų, maisto ir pan. 5000 karių armijos pralaimėjimas Respublikoje turėjo sukelti didelį atgarsį. Bet šaltiniuose nėra nieko panašaus, išskyrus apgailestavimus dėl etmono netekties ir nedidelių nuostolių paminėjimą. Taip pat verta atkreipti dėmesį į Dolgorukio pateiktą belaisvių sąrašą. Iš karininkų jis pirmiausia pamini Stefaną Neviarovskį (*Stefan Niewiarowski*) ir Mikalojų Škultiną, toliau išvardyti husarų poručnikai: Mikalojus Solohubas (*Mikołaj Solohub*), Kšištofas Poniatovskis (*Krzysztof Poniatowski*), Samuelis Venslavskis (*Samuel Węslawski*). Iš šių trijų, kaip žinome iš Vorbeko Letovemo, tik Solohubas buvo Siesickio husarų vėliavos poručnikas. Kiti du, kaip ir dar dvylika ten paminėtų, buvo draugai iš įvairių Verkiuose sutelktų vėliavų, daugiausia – įvairių pavietų bajorija. Reliacijos pabaigoje minima, kad tą patį paliudijo ir karo belaisviai dragūnai, reitarai, husarai ir kazokai, kurių buvo 60.

Tad ar gali būti, kad kunigaikštis pripažįsta, jog paėmė į nelaisvę tik 77 priešo karius? Vis dėlto, kalbant apie belaisvių skaičių, kunigaikščio pasakojimas stebėtinai sutampa su lenkiškais šaltiniais. Vorbekas Letovas išvardija 32 karininkų ir draugų iš įvairių vėliavų pavardes. Šį skaičių papildė apie 20 palydų raitelių (eilinių) pavardžių. Panašų sąrašą sudarė ir Jonas Mieženskis (*Jan Mierzeński*). Daugumą jo pateiktų vardų minimi ir Dolgorukio pasakojime. Počobutas Odlanickis taip pat minėjo, kad į nelaisvę pateko tik beveik šimtas karių iš įvairių vėliavų. Sunku patikėti, kad užklumpant, grumiantis ir persekiojant kariuomenę, kurią, anot Dolgorukio, sudarė apie 5000 vyrų ir tiek daug dalinių, būtų paimta į nelaisvę mažiau nei 100 vyrų, įskaitant tokią nedidelę saujelę karininkų.

Taigi, kokiu tikslu Dolgorukis pateikė carui tokią informaciją apie nugalėto priešą pajėgas? Tikriausiai šiuo atveju buvo taip pat, kaip ir su jo

įtikinimu dėl abiejų etmonų planų pulti jo kariuomenę Vilniuje. Jis turėjo pateisinti vieno iš komisarų, su kuriuo galiojo abipusė priesaika, kai derybos dar nebuvo nutrauktos, o tik atidėtos, puolimą, be to, dar turint omenyje, kad Dolgorukiui vis dar galiojo kategoriškas caro draudimas imtis karinių veiksmų. Kunigaikščiui beliko įtikinti carą, kad jam grėsė galingas etmonų puolimas, kurį jie surengtų turėdami gausnes pajėgas, todėl vienintelė jo gynybos forma buvo ankstesnis vienos iš Lietuvos armijų puolimas. Tik 1200 vyrų turintis karinis dalinys neatitiko šio pasakojimo siužeto. Tikriausiai būtent dėl šios priežasties Dolgorukis ir nusprendė pagausinti šį skaičių, tokią informaciją priversdamas pateikti ir belaisvius. Jis negalėjo fiziškai padidinti į nelaisvę paimtų karininkų ir draugų skaičiaus.

Apibendrinant reikia pripažinti, kad Dolgorukis sulaukė įspūdingos sėkmės. Jis neabejotinai buvo dėkingas už informaciją apie netvarką, budrumo trūkumą lietuvių stovykloje, kas garantavo pergalę staigiai juos užklumpant. Sėkmę lėmė ir triuškinama kiekybinė persvara, visų pirma pėstininkų, taip pat didžiulė masinės ugnies jėga. Neabejotina, kad kunigaikščio planas netikėtai užpulti ir sutriuškinti Gosievskio grupę buvo sukurtas ir įvykdytas meistriškai. Jo kareiviai, laikydamiesi pavyzdingos tvarkos, nepastebėti išėjo iš stovyklų, susitelkę vakarinėje Neries pusėje, apėjo lietuvių pozicijas ir užėmė puolimo pozicijas. Kunigaikštis buvo gerai ištyrinėjęs vietovę ir žinojo, kaip pabėgti iš ant kalvos esančios stovyklos. Ir ten jis nusprendė suduoti lemiamą smūgį dėl didėjančio pėstininkų spaudimo dezorganizuotiems lietuviams. Tai buvo įmanoma dėl gero pėstininkų ir kavalerijos veiksmų koordinavimo ir kareivių drausmės. Šis planas galbūt nepasiteisino tik tuomet, kai lietuviai, kurių didžioji dalis buvo raiti, staiga puolė bėgti. Tikėtina, kad kunigaikščiui nepavyko į mūšį atvesti visų savo parengtų dalinių. Jis negalėjo to padaryti dėl vietos stokos, nes mūšis vyko nedideliame kalvos plote. Dėl to daugumai lietuvių pavyko iš šio katilo ištrūkti ir išsigelbėti nenukentėjusiems.

Atsižvelgiant į kruopštų planavimą ir kariuomenės pasiruošimą operacijai prieš Gosievskio stovyklą, sunku patikėti Dolgorukio pasakojimu, kad jis nusprendė ją įvykdyti spalio 20 d., kai iš sugauto dragūno sužinojo apie artėjančią abiejų lietuvių etmonų jo armijos puolimą. Beveik neabejotina, kad mintis susidoroti su silpnesniu iš jų gimė daug anksčiau, o pasiruošimas jos įgyvendinimui prasidėjo prieš kelias dienas, pavyzdžiui, skiriant užduotis Osipo Sukino ir Vasilijaus Volynskio grupėms bei per-

keliant atrinktus dalinius į vakarinį Neries krantą, siekiant sustiprinti sutelktą smogiamąją grupę.

EPILOGAS

Pergalinga Dolgorukio kariuomenė grįžo į Vilnių, o siunčiamos pastiprinimo grupės pasiekė net Šventosios upę ir ugnimi ir kalaviju nioškojo apylinkes. Sužeistą Gosievskį rusai iš pradžių laikė Lukiškėse prie Vilniaus. Tik tada, kai nutolo Sapiegos kariuomenė, jie nuvežė jį į miestą ir leido juo pasirūpinti keliems miestiečiams. Šie aprūpino Gosievskį būsimoje kelionėje reikalingais būtiniausiai daiktais. Dolgorukis Vilniuje ilgai neužsibuvo. Dėl maisto trūkumo ir Lietuvą apimančio nerimo jis nusprendė trauktis prie Berezinos. Išvykdamas paliko kunigaikščiui Michailui Šachovskiui iš įvairių pulkų atrinktą 1500 vyrų grupę ir gerai juos aprūpino. Siekdami susilpninti galimą miestiečių norą maištauti ir juos įbauginti, caro kareiviai Dolgorukio įsakymu atėmė iš jų visus ginklus, masiškai smurtavo, apiplėšinėjo ir naikino miestiečių namus ir bažnyčias. Jie taip pat netikėtai įkalino daug jaunų vilniečių ir išvarė juos į nelaisvę į caro valstybės gilumą. Pats Dolgorukis su likusia kariuomenės dalimi, Verkių belaisviais, kurių vien karininkų turėjo būti 60, tarp jų ir Gosievskiu, bei grobiu spalio 29 d. iš Vilniaus pro Aušros vartus senuoju keliu išvyko į Smurgainius, Minską ir Borisovą⁸³. Pakeliui jis išlaisvino ir pasiėmė su savimi iki tol Medininkuose apgultus Maskvos pėstininkus. Pasitraukimas iš Vilniaus sukėlė Aleksejaus Michailovičiaus nepasitenkinimą, jis apkaltino vadą, kad tuo jis sukėlė pavojų silpnoms Gardino ir Kauno įguloms, leido blokuoti Vilnių ir paskatino sukilimą užkariauotose Lietuvos teritorijose⁸⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad mūsų prie Kauno ir Vilniaus baigtis gerokai prislopino karaliaus ir karinės vadovybės viltis greitai nugalėti Maskvą. Suvokta, kad, norint ją nugalėti, reikės kur kas daugiau pastangų ir laiko. Karas tapo realybe, nors prieš pat Gosievskio pralaimėjimą

⁸³ J. Mierzeński do B. Radziwiłła, Królewiec 13 XI 1658. *AGAD, AR, dz. V, Nr. 9646/I, s.127; list z 15 XI, s. 129.*

⁸⁴ АМГ, т. II, Nr. 1035, p. 614–615; *Дополнение к III тому...*, Nr. 154; *Русская Историческая Библиотека издаваемая Археографическою Коммиссиею*, СПб 1907, т. 21, Nr 907.

žinia apie švedų puolimą Livonijoje ir Kurše karaliaus rūmuose sukėlė tikrą paniką – spalio 20 d. net buvo išsiųsti laišakai komisarams, kad šie skubiai užbaigtų derybas ir stengtųsi gauti Maskvos paramą prieš švedus. Panikos nuotaikas nuramino Karūnos kancleris Mikolajus Pražmovskis (*Mikołaj Prażmowski*). Ir iš tikrųjų netrukus paaiškėjo, kad grėsmė nėra tokia didelė, kaip atrodė iš pradžių⁸⁵. Tuo metu totorių ir kazokų veiksmai Ukrainoje ir Baltarusijoje tik pradėjo įgauti pagreitį. Lietuvoje iškovojęs pergalę, Dolgorukis traukėsi į Baltarusiją, jam ant kulnų lipo nepaliesta Sapiegų divizija. Žemes, į kurias jis keliavo, kaip tik pradėjo apimti žiaurios didžiojo sukilimo liepsnos, įpliekstos Ivano Nečajaus kazokų, vietos bajorijos ir miestiečių, kurie, pavargę nuo caro valdžios, taip pat buvo skatinami ir karališkųjų universalų. Tad nenuostabu, kad, nepaisant skaudaus pralaimėjimo, paskutiniaisiais 1658 m. mėnesiais karaliaus dvare atgimė viltis greitai nugalėti Maskvą.

IŠVADOS

Kauno ir Verkių mūšiai ir po jų atsinaujinęs Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos karas buvo abiejų valstybių tikslų ir interesų prieštaravimų rezultatas. Atsigaunanti po nuosmukio Abiejų Tautų Respublika neketino sutikti su griežtomis sąlygomis, kurios jai buvo primestos Nemėžyje mainais į paliaubas ir sąjungą su švedais. Jų priėmimas būtų reiškęs politinį pavaldumą Maskvai. 1658 metais išryškėjo dviejų valstybių interesų priešprieša. Kadangi nė viena jų nenorėjo nusileisti dėl tokių klausimų kaip Lietuvos ir Ukrainos žemių valdymas ir caro išrinkimas į Lenkijos sostą, ginkluotas konfliktas buvo neišvengiamas. Pirmasis žingsnis buvo kunigaikščio Jurijaus Dolgorukio žygis į Žemaitiją, kuriuo jis siekė padeonstruoti savo galybę prieš Abiejų Tautų Respubliką. Didžiulį prieštaravimų ir susikaupusio kartėlio tarp Varšuvos ir Maskvos mastą atskleidė prie Vilniaus vykusios diplomatų derybos. Gosievskis, anksčiau kupinas vilties dėl susitarimo, čia jos neteko. Dolgorukiui užpuolus jo stovyklą ir paėmus jį į nelaisvę, nepaisant, kad jis buvo derybų komisaras, tapo

⁸⁵ Jan Kazimierz do komisarzy, z obozu pod Toruniem 20 X 1658, BCzart. 387, p. 144; K. Pac do C. Brzostowskiego, z obozu pod Toruniem 20 X 1658. Tamže, p. 233–235; M. Prażmowski do komisarzy, z obozu pod Toruniem 15 X 1658. Tamže, p. 253.

aišku, kad 1658 m. rudenį derybų laikas baigėsi ir atėjo laikas ginkluotoms Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos kovoms dėl hegemonijos šioje Europos dalyje.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyviniai ir rankraščiniai šaltiniai:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Archiwum Radziwiłłów: dz. V, Nr. 1503/I, 4567/II, 9395, 9646/I, 11208/I, 11379, 12251, 13739, 18580, 18818.

Archiwum Narodowe w Krakowie (Oddział na Wawelu):

Archiwum Krzeszowickie Potockich: Nr. 152.

Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie: rkps 387, 400, 401, 2107.

Lietuvos mokslų akademijos centrinė biblioteka, Vilnius, fondai 17–16.

Национальный исторический архив Беларуси в Минске, фонд 694, опись. 1, нр. 309.

Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ, фонд 1, Nr. 5985.

Российский Государственный Архив Древних Актов (Москва), фонд 79, нр. 105, 106, 107.

Vilniaus universiteto biblioteka, fondas 3, Nr. 89.

Spausdinti šaltiniai:

Акты Московского Государства изданные Императорскою Академиею наук, СПб 1894, т. 2.

Дополнение к III тому Дворцовых разрядов, СПб 1854.

Gründliche Relation des Treffens, welches am 9. September 1658 bei Kaunen ..., Biblioteka Narodowa w Warszawie, mf 29614 (to samo w mf 29615), s. 232–234.

Pamiętniki Bogusława Kazimierza Maskiewicza. *Pamiętniki Maskiewiczów*, wyd. A. Sajkowski, Wrocław, 1961.

Poczobut Odlanicki J. W., *Pamiętnik (1640–1684)*, opr. A. Rachuba, Warszawa, 1987.

Portofolio królowej Maryi Ludwiki. Wyd. E. Raczyński, Poznań, 1844,

t. 2.

Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в. Ред. М. С. Мейер, Москва, 2007.

Stefana Franciszka z Prószcza Medekszy sekretarza Jana Kazimierza, sędziego ziemskiego kowieńskiego, księga pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654-1668. *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 3, wyd. W. Seredyński, Kraków, 1875.

Vorbek-Lettow, M., *Skarbnica pamięci*. Opr. E. Galos, F. Mincer, Wrocław, 1968.

Węsławski, S., *Victor et victus Vincentius Corvinus Gosiewski [...]*. Wilno, 1691.

XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai, t. 2: 1655–1661 m. rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai. Sudarė E. Meilus, Vilnius, 2011.

Skorobohaty Aleksander, D. *Diariusz*. Opr. T. Wasilewski, Warszawa, 2000.

Wahrhafter Bericht des Treffens zwischen dem General Gosiewski und dem moskowitzischen General Dolgoruki bei Kaunen in Litauen, Biblioteka Narodowa w Warszawie, mf 29161

Literatūra:

Bobiatyński, K. *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski*. Warszawa, 2008.

Ціла, А. Битва пад Веркамі (21 кастрычніка 1658 г.). *ARCHE*, 2012, Nr. 6 (117).

Dąbrowski, J. Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku. *Rzeczpospolita w latach Potopu*. Red. J. Muszyńska i J. Wijaczka, Kielce, 1996, s. 95–107.

Флоря, Б. Н. Русско-шведские мирные переговоры в Валесаре (1658) и Речь Посполитая. *Славяноведение* 2005, Nr. 2, с. 43–60.

Флоря, Б. Н. *Русское государство и его западные соседи (1655–1661 гг.)*. Москва, 2010.

Герасимова, И. *Под властью русского царя. Социокультурная среда Вильны в середине XVII века*. Санкт-Петербург, 2015.

Kossarzecki, K., *Szlachta litewska wobec panowania szwedzkiego i moskiewskiego w okresie załamania Rzeczypospolitej przełomu 1655*

i 1656 roku. *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*. Red. M. Nagielski, Warszawa, 2007, s. 277–304.

Kossarzecki, K. W dobie Niemieży. Szlachta litewska wobec problemu odzyskania dóbr i przysięgi na wierność carowi Aleksemu Michajłowiczowi. *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*. Red. Sławomir Górczyński i Mirosław Nagielski, Warszawa, 2014, s. 247–272.

Kroll, P. *Od Ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660*. Warszawa, 2008.

Мальцев, А. Н. *Россия и Белоруссия в середине XVII века*. Москва, 1974.

Nagielski, M. Pułkownik Samuel Lipnicki. Przyczynek do problematyki awansu kadry zawodowej armii Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Litwa w epoce Wazów*. Red. W. Kriegseisen i A. Rachuba, Warszawa, 2006, s. 327–340.

Rachuba, A. Udział żmudzkiego pospolitego ruszenia w działaniach wojennych lat 1648–1667. *Litwa w epoce Wazów*. Red. W. Kriegseisen i A. Rachuba, Warszawa, 2006, s. 341–353.

Rachuba, A. Wincenty Korwin Gosiewski. *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani litewscy*. Red. M. Nagielski, Warszawa 2006, s. 136–147.

Walewski, A. *Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kazimierza (1655–1660)*. Kraków, 1872, t. 2.

Wisner, H. Rok 1655 w Litwie: pertraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 26 (1981), s. 83–103.

Įteikta 2023 m. rugpjūčio 22 d.

THE BATTLES OF KAUNAS AND VERKIAI (SEPTEMBER-OCTOBER 1658). THE FIRST CLASHES IN THE RENEWED RUSSO-POLISH WAR OF 1654-1667

Dr Krzysztof KOSSARZECKI,
University of Warsaw Faculty of History

The 1654-1667 war between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Tsardom of Russia was suspended by a truce signed at Niemieža (present-day Nemėžis, Lithuania) on 3 November 1656. The reason was the threat posed by Sweden, which both countries had formed an alliance against. It quickly became clear that apart from fighting a common enemy, there was nothing else these countries had in common. The Polish-Lithuanian Commonwealth had no intention of fulfilling the conditions that had been forced on it by the Russians in this tragic situation. Implementation of the conditions was delayed in order to improve the state's situation and attract Cossacks. At the same time, this caused growing discontent in Moscow, which, seeing the actions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, withdrew from the war with Sweden and focused on the struggle for the lands of Ukraine and Belarus. The conflict over this issue began to escalate in the beginning of 1658. In August, the Russians, under the command of the voivode Yury Dolgorukov, entered Samogitia from Vilnius and took military action, trying to force the king's court to yield. This led to the intervention of the Lithuanian Armed Forces and the Battle of Kaunas (9 September). The negotiations that were later held near Vilnius on 19 October ended without results. Just two days later, on 21 October, Dolgorukov attacked the forces stationed in Verkiai under the command of Field Hetman Wincenty Gosiewski, who was one of the commissioners in the negotiations. He crushed them, took Gosiewski prisoner, and retreated with the army towards Smolensk. The renewal of the war between the Polish-Lithuanian Commonwealth and Russia had become a reality.